

De donjon van de ruïne van Teylingen

Jeroen van der Werf

De ruïne van Teylingen (afb. 1) ligt in de gelijknamige gemeente, in het westen van het land tussen de plaatsen Lisse en Leiden. Sinds januari 2016 is de stichting Monumentenbezit eigenaar van de ruïne. In de periode 2017-2019 heeft de stichting restauratiewerkzaamheden aan het metselwerk van de donjon laten uitvoeren. Daarvoor is er langs de hele binnenzijde van de donjon een steiger gebouwd. Tijdens de restauratiewerkzaamheden is het metselwerk aan de binnenzijde van het bouwwerk vanaf die steiger bouwhistorisch in kaart gebracht. Ook aan de buitenzijde van de donjon zijn restauratiewerkzaamheden verricht. De steiger die voor deze werkzaamheden werd neergezet was klein van formaat en werd regelmatig verplaatst. De gele-

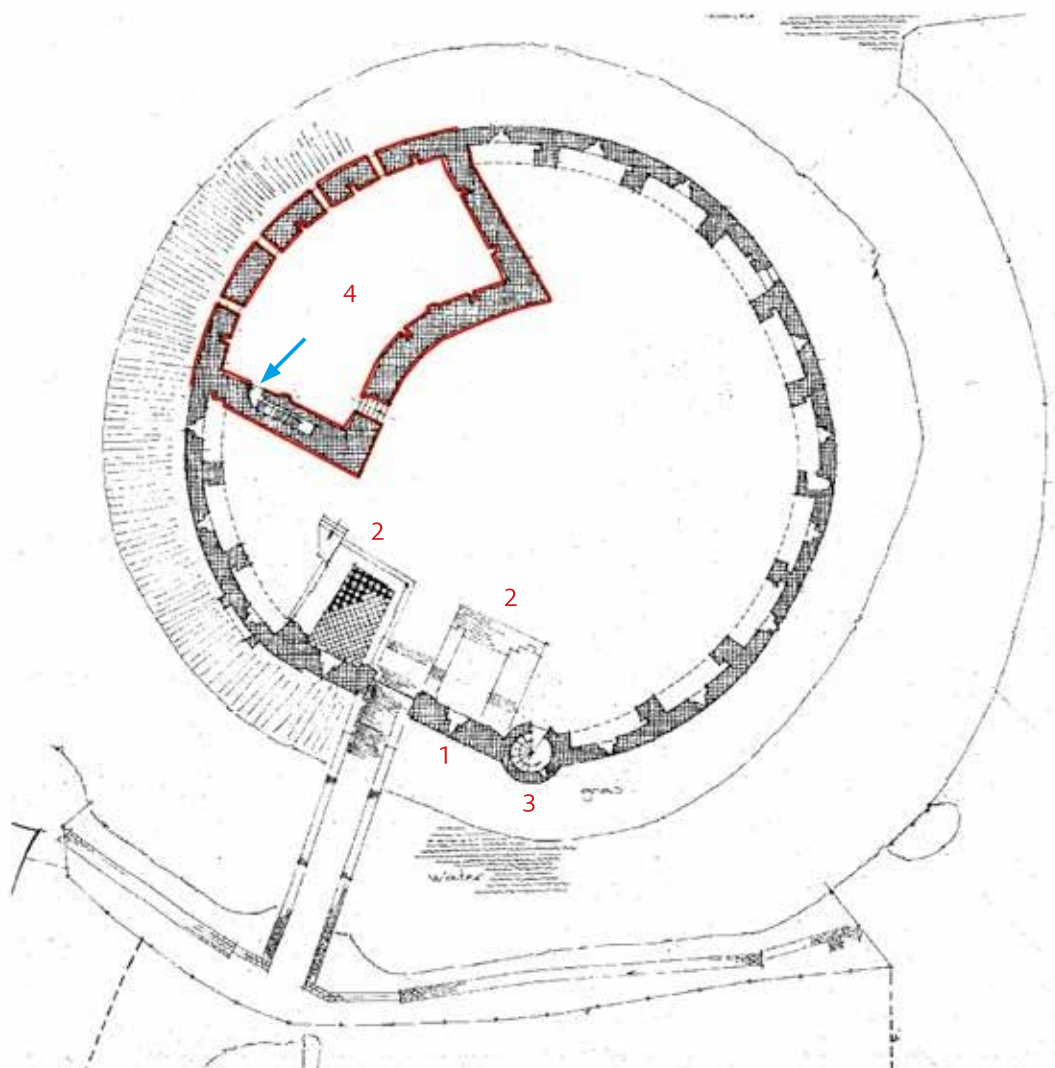
genheid om het metselwerk hier gedetailleerd te onderzoeken ontbrak. Er zijn slechts globale opnames gedaan. Dit artikel gaat in op de gevonden bouwsporen en welk licht deze laten schijnen op de ontwikkeling van de donjon.¹

Omschrijving van het huidige ruïnecomplex

De ruïne van Teylingen bestaat uit een omgracht, cirkelvormig terrein, dat volledig wordt afgesloten door een ringmuur. Het terrein binnen de ringmuur is te betreden via een poort. De fundamenten die achter de poort boven het maaiveld uit-

Afb. 1 De Ruïne van Teylingen in september 2020 (foto Monumentenbezit).

Afb. 2 Plattegrond van het huidige ruïnecomplex. Bij 1 de wand met de poort. Met de 2 zijn de opgemetselde fundamenten van het vroegere poortgebouw aangegeven. Op het linkerdeel van de twee fundamenten is een glazen paviljoen gebouwd. De 3 geeft de traptoren aan. Dit geheel is in de twintigste eeuw gereconstrueerd. Met de 4 wordt de donjon aangegeven. De contour ervan is gemarkeerd met een dunne rode lijn. Een gevel van de donjon is opgenomen in de ringmuur. Bij de kleine blauwe pijl ligt de toegang tot de muurtrap op het kelderniveau. De andere muurtrap ligt helemaal boven in deze wand, zie ook G op afb. 18 (afbeelding Monumentenbezit).

steken, laten zien dat hier ooit een poortgebouw lag. De nog bestaande traptoren in de ringmuur maakte er deel van uit. Het ruïnecomplex wordt gedomineerd door de hoge donjon. Deze is met één gevel opgenomen in de ringmuur en volgt als geheel de kromming van die muur (afb. 2, 3 en 4). Het geeft de donjon een hele bijzondere vorm: een cirkelsegment met twee gebogen en twee rechte zijden. Van de donjon resten alleen de vier buitenmuren. Het interieur is volledig verdwenen. De aanwezige versnijdingen in het metselwerk tonen de vroegere vloerniveaus (afb. 14 - 24). De consoles en aanzetten van ge-

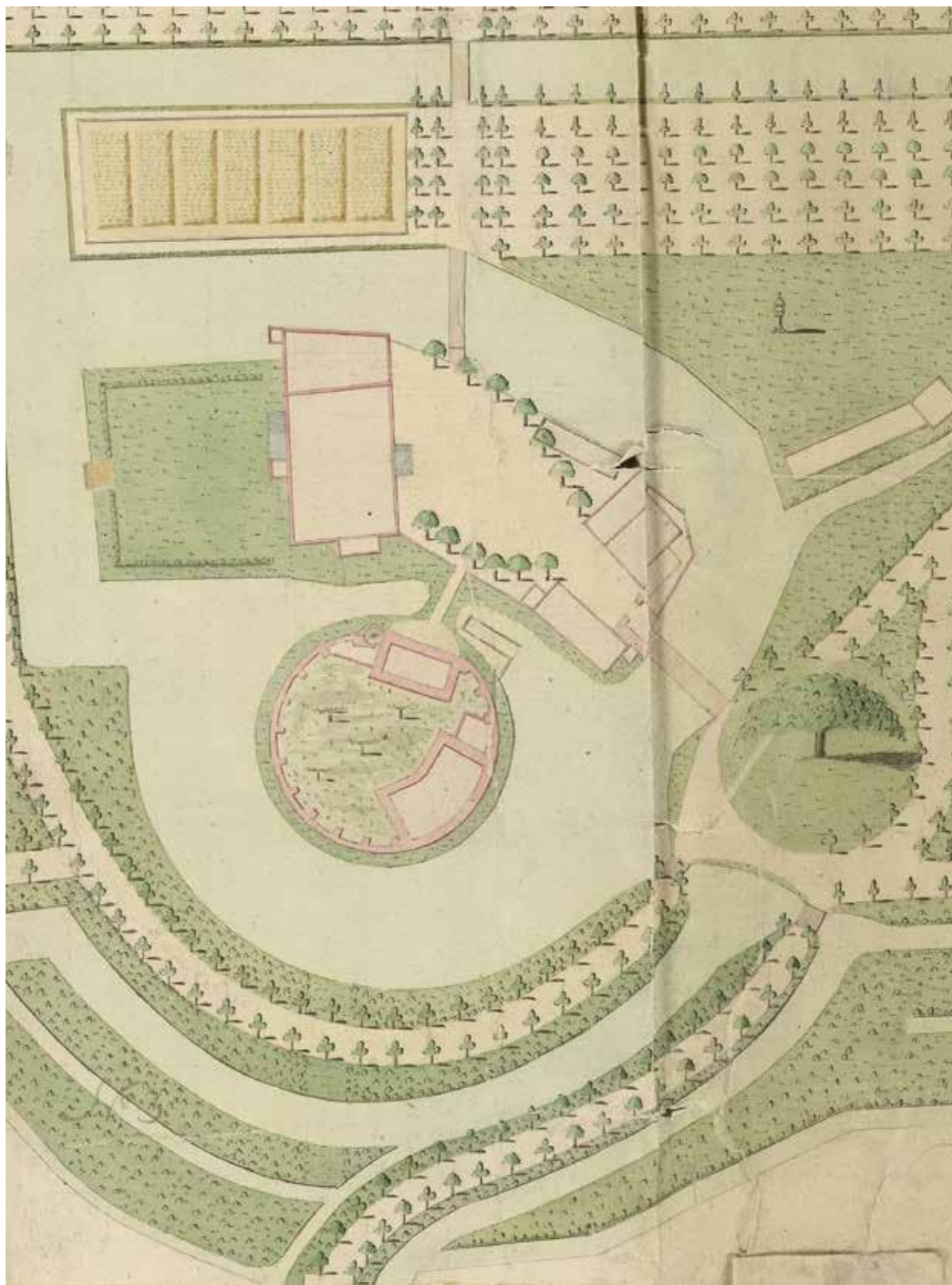
welven onder in de donjon laten zien dat het bouwwerk ooit een kelder heeft gehad. De gevelopeningen en de restanten van de haardpartijen geven een idee van de indeling van de ruimtes. In de noordwand zijn twee muurtrappen aanwezig. Ringmuur en donjon vertonen de sporen van vele ingrepen en jarenlange restauratiewerkzaamheden. Voor het cirkelvormige terrein lag ooit een voorburcht (afb 5). Ook deze was geheel omringd door een gracht. Het cirkelvormige terrein en de voorburcht waren middels een brug met elkaar verbonden. Van die voorburcht rest tegenwoordig niets meer.

Afb. 3 De ruïne gezien vanaf de voormalige voorburcht. De in de twintigste eeuw gereconstrueerde poort en traptoren zijn goed zichtbaar (foto L. Smals).

Afb. 4 De ruïne gezien vanuit het zuiden. Het complex wordt gedomineerd door de grote donjon die de kromming van de ringmuur volgt. Het geeft het bouwwerk de vorm van een cirkelsegment (afbeelding Monumentenbezit).

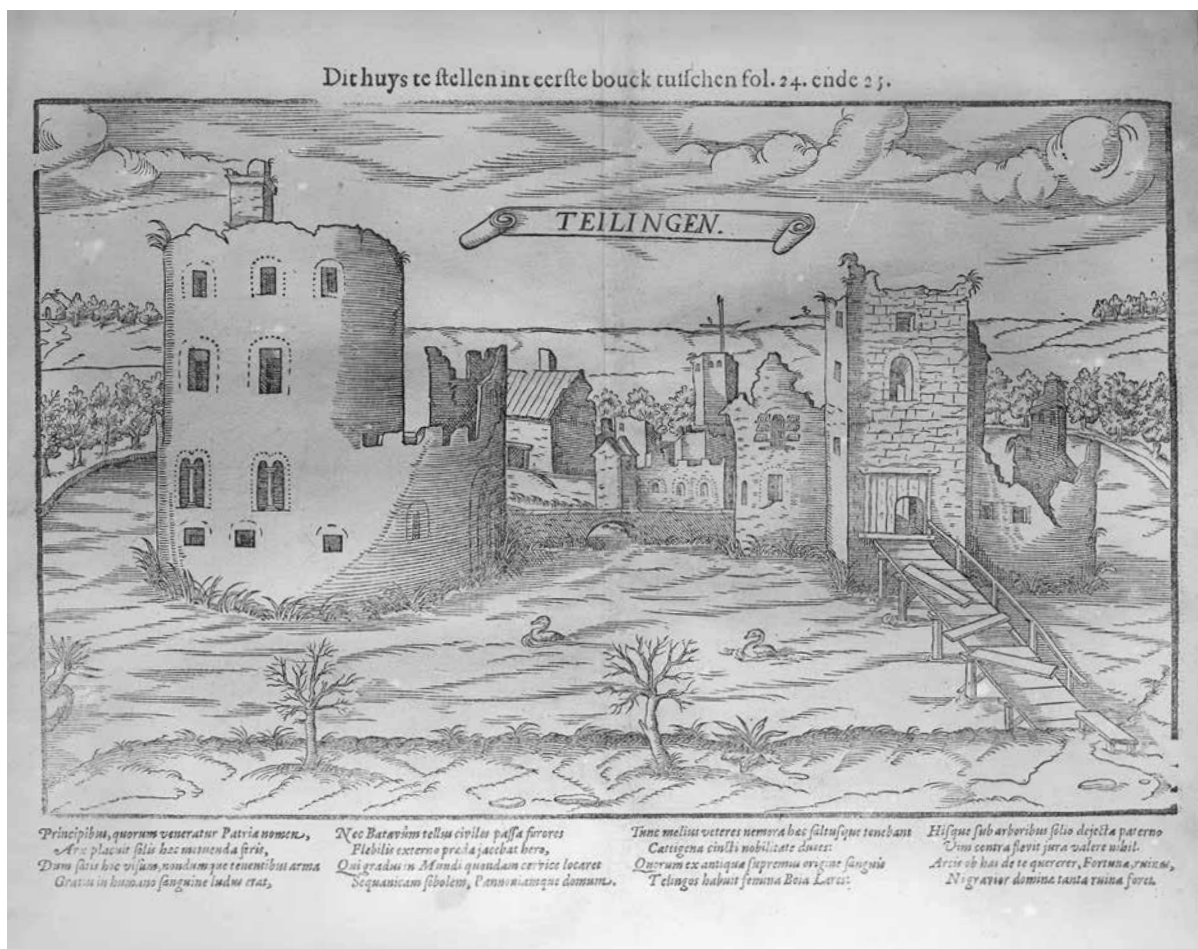

Afb. 5 Fragment van een Kaarte van het Jacht Huijs te Teijlingen uit 1801, door G van der Linden. (collectie Nationaal Archief inv. nr. 00013001008). Hierop de is voorburcht nog goed te zien.

Van kasteel tot ruïne: de ontwikkelings- geschiedenis van het complex aan de hand van literatuur en oude afbeeldingen

Tegenwoordig wordt de Ruïne van Teylingen omgeven door een vlak landschap waarin nieuwbouwwoningen, schuren en bollenvelden het beeld bepalen. De ruïne is, ondanks zijn omvang, vanaf de openbare weg nauwelijks te zien. Lange tijd zag dit landschap er heel anders uit. Het bestond uit een bosrijk duinlandschap grenzend aan moerassig veengebied. Het kasteel Teylingen werd op een strandwal in dat terrein gebouwd. De hoofdburcht (de huidige ruïne) lag op een hoger, zandrijker, deel daarvan. De voorburcht lag wat lager.² Het complex lag in zijn geheel laag genoeg om een brede, natte gracht te garanderen. Dit gaf het kasteel zijn defensieve kracht. Het nam een strategische positie in langs het wegennet tussen Leiden en Haarlem.³

Hoe het kasteel er in eerste instantie uitzag en wanneer het is ontstaan is niet zeker. Hierover zijn verschillende hypothesen. De ringmuur werd volgens één hypothese aangelegd op een bestaand kasteelterrein met twee stenen torens.⁴ Een van die torens werd vervangen door de huidige donjon en de andere werd omgebouwd en uitgebreid tot poortgebouw. Andere hypothesen plaatsen de bouw van zowel de donjon als het poortgebouw in hun geheel na of gelijktijdig met de bouw van de ringmuur. Op de vraag hoe het terrein er voor die tijd bijlag wordt in die hypothesen niet ingegaan.⁵ Onderzoek heeft tot op heden voor geen van de hypothesen sluitend bewijs gevonden. Wel kan worden gesteld dat het complex, dat wij nu als ruïne kennen in de dertiende eeuw is ontstaan.⁶ Ook over de precieze herkomst van de naam Teylingen is men niet zeker. In de 8^e eeuw wordt in een lijst van goederen van de Dom in Utrecht melding gemaakt van een plaatsje Taglingi,

Afb. 6 Het verwoeste kasteel Teylingen rond 1600 (collectie RCE inv. nr. 13.620) zoals afgebeeld in P. Merula, Placaten en ordonnancien op 't stuck van de Wildernissen, Den Haag 1605.

Afb. 7 Het kasteel Teylingen in 1616, kort nadat de wederopbouw was gestaakt. De donjon heeft een nieuw dak gekregen. De gevelopeningen zijn ondertussen grotendeels dichtgezet. Ets van Jan van de Velde (collectie Rijksmuseum inv. nr. RP-P-1898-A-20338).

Afb. 8 Schilderij van de houtvesterswoning met op de achtergrond de ruïne, 1785 door Niels Rode (collectie Rijksmuseum inv. nr. SK-A-639).

nabij Lisse. Dit is later waarschijnlijk verbasterd tot Teylingen.⁷ Als familienaam duikt Teylingen voor het eerst halverwege de twaalfde eeuw op. Documenten uit de dertiende eeuw laten een nauwe band zien tussen de heren van Teylingen en de graven van Holland. Dirk van Teylingen treedt na de dood van graaf Willem II op als voogd van diens minderjarige zoon, de latere graaf Floris V. In 1271 zegelt de jonge Floris een oorkonde in Teylingen. In 1283 sterft Dirk van Teylingen en kort daarna ook zijn zoon Willem. Laatstgenoemde heeft geen opvolger, waardoor het leengoed Teylingen weer aan de leenheer vervalt: Floris V, de graaf van Holland. Teylingen wordt daarna niet meer uitgegeven als erfelijk leen. Teylingen wordt de zetel van de houtvester. Het is een prestigieuze titel. De houtvester zorgt namens de graaf voor het land, voorziet het grafelijk hof van brandstof en ziet toe op de jacht. De graaf kwam zelf regelmatig jagen op de landerijen van Teylingen. Uit de jaren 1337 en 1338 zijn de eerste rekeningen bekend van werkzaamheden aan de bestaande kasteelgebouwen. Ook blijkt uit rekeningen dat er in 1384 een grote verbouwing van de donjon heeft plaatsge-

vonden. Deze lijkt zich met name op het interieur te hebben gericht. De nu nog altijd duidelijk in het muurwerk zichtbare muurstijlsleuven werden in deze periode gemaakt. In 1399 werd het dak van de donjon hersteld. De rekeningen geven een beeld van het uiterlijk van het gebouw in die tijd. Verderop in dit artikel wordt dieper op de rekening uit 1384 ingegaan. Parallel aan de hoofdburcht ontwikkelde zich de voorburch. Hoe die ontwikkeling plaatsvond is tot aan de veertiende eeuw niet duidelijk.⁸ Pas aan de hand van de hiervoor genoemde rekeningen kan worden vastgesteld dat er een bebouwde voorburch bestond. In de loop van de veertiende eeuw verplaatste het wonen zich meer en meer naar die voorburch, waardoor deze aan belang won. Rond 1400 werd er een grote, comfortabele woning op de voorburch gebouwd.⁹ De bekendste bewoner van Teylingen zou hier haar laatste levensdagen slijten: Jacoba van Beieren. De donjon verloor door de bouw van de woning steeds meer de functie van woonruimte en werd volgens inventarissen vanaf 1477 onder de naam “oude Teylingen” gebruikt voor de opslag van meubilair.¹⁰

Afb. 9 De situatie in 1792 getekend door Carel Lodewijk Hansen. De donjon is inmiddels veranderd in een ruïne. Achter de staande figuur is de doorgang in de oostgevel zichtbaar. Boven de ringmuur steekt, direct naast de donjon, het dak van een van de aanbouwen uit. Rechts, is de grote houtvesterswoning zichtbaar (collectie Rijksmuseum inv. nr. RP-T-1897-A-3187).

Aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog, waarschijnlijk tijdens het beleg van Haarlem in 1573, werd het kasteel in brand gestoken en gedeeltelijk verwoest. Mogelijk werd dit mede gedaan om bouwmaterialen te verkrijgen voor belegeringen. Een tekening uit 1596 toont een ruïneus complex met een donjon zonder dak (afb. 6).¹¹ Plannen om de donjon te herstellen werden rond 1605 opgepakt maar rond 1614 alweer terzijde gelegd. Wat er in die negen jaar is gebeurd is slechts gedeeltelijk duidelijk. Hierop wordt in de paragraaf over de zesde bouwfasie dieper ingegaan. De donjon kreeg in ieder geval een nieuw dak. Toen het herstelwerk werd gestaakt zijn een groot aantal van de gevelopeningen, bij wijze van consolidatie, dichtgemetseld (afb. 7). De aandacht ging vanaf dat moment volledig uit naar de voorburch. In de jaren 1614 en 1615 verrees hier een geheel nieuwe, grote houtvesterswoning in Hollandse

Renaissancestijl (afb. 8).¹² Dat hier een dergelijke luxe nieuwe woning gebouwd werd, is niet vreemd. Het prestige van Teylingen was namelijk behoorlijk toegenomen. Sinds 1477 was het ambt van houtvester verbonden aan de functie van stadhouder van Holland. Met het ontstaan van de Republiek, in de Tachtigjarige Oorlog, raakte dat ambt verbonden aan de prinsen van Oranje. Zij werden de houtvesters, maar besteedden dat werk uit aan een luitenant-houtvester. Deze luitenanten waren op hun beurt weer telgen uit de hoge adellijke kringen rond de prinsen.¹³ Het was een gewilde baan. Deze adellijke lieden kwamen vaak op Teylingen voor de jacht. Een luxueus verblijf hoorde daar natuurlijk bij.

De donjon kende een minder glamoureuze lot. In 1677 brandde deze nogmaals uit en werd niet meer hersteld. Het dak was verdwenen en kwam niet meer terug. Alleen onder in

Afb. 10 De westgevel van de donjon rond 1730. Aquarel in kleur door C. Pronk van Het Jagthuis Teilingen bij Sassenheim. De rondboog van de doorgang naar de kelder is net zichtbaar. De gevelopeningen op de tweede verdieping zijn volledig dichtgemetseld. In het muurwerk van de donjon zijn kortelingaten zichtbaar (collectie Noord Hollands Archief NL-HlmNHA_1100_KNA006003285).

de donjon werd een afdak gemaakt om een deel van het gebouw bruikbaar te houden. De rest van de binnenzijde werd gepleisterd. Samen met het eerdergenoemde dichtmetselen van de gevelopeningen is dit op te vatten als een hele vroege vorm van conservering. De donjon stond echter meer dan ooit bloot aan weer en wind. Dat dit zijn tol eiste is goed te zien op diverse prenten uit de achttiende eeuw (afb 9 en 10). Volledige vernietiging van het complex dreigde na 1795, toen het houtvestersambt als gevolg van de Bataafse Revolutie werd opgeheven. Toen er geen belangstellenden gevonden konden worden voor de huur van het complex, besloot men het aan het begin van de negentiende eeuw te verkopen. In de decennia daarna werd het kasteelterrein in verschillende per-

celen verkocht. Interessant is dat er bij verkoop steeds expliciet werd bedongen dat de ringmuur en de donjon behouden moesten blijven. Men was in die tijd dus blijkbaar goed doordrongen van de historische waarde van deze elementen. De overige opstallen mochten worden gesloopt.¹⁴ Het behoud garandeerde echter geen goed onderhoud. Het verval van het complex, dat inmiddels de naam ruïne wel waardig was, ging gestaag door (afb. 11). De roep om aankoop ervan door de staat werd luider. Uiteindelijk werd de ruïne in 1888 door de toenmalige eigenaar aan de Staat der Nederlanden geschonken. Hiermee begon een lange periode van consolidatie, onderzoek en restauratie. Met de huidige werkzaamheden zet Monumentenbezit die door het Rijk ingezette lijn voort.

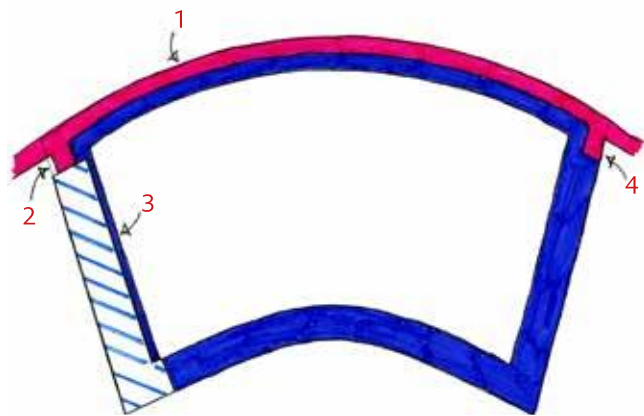
Afb. 11 De ruïne in het midden van de negentiende eeuw, anoniem. (collectie Erfgoed Leiden inv.nr. PV_PV87362). Op de plek waar nu de poort ligt, is op dat moment een gat in de ringmuur.

Samenvatting van de bouwfasering

De combinatie van de bovenstaande bouwgeschiedenis en de tijdens het bouwhistorisch onderzoek van 2017-2019 aangetroffen bouwsporen levert voor de donjon, samengevat, de onderstaande bouwfasering op:

- Fase 1, eerste kwart dertiende eeuw: De bouw van de voorloper van de huidige donjon. Dit was een kleine toren, ongeveer even hoog als de huidige donjon maar met andere verdiepingshoogtes. Deze kleine toren was tegen en over de bestaande ringmuur heen gebouwd.
- Fase 2, halverwege de dertiende eeuw: De hierboven genoemde toren werd afgebroken. Alleen de noordgevel ervan bleef behouden. De donjon in zijn huidige vorm kwam ervoor in de plaats. Er was een deel van de ringmuur in opgenomen.

Zie ook de faseringstekening hieronder. Na de eerste twee bouwfases was het huidige donjonvolume ontstaan. De ingrepen uit de daaropvolgende fases vonden allemaal plaats binnen dat bestaande volume.

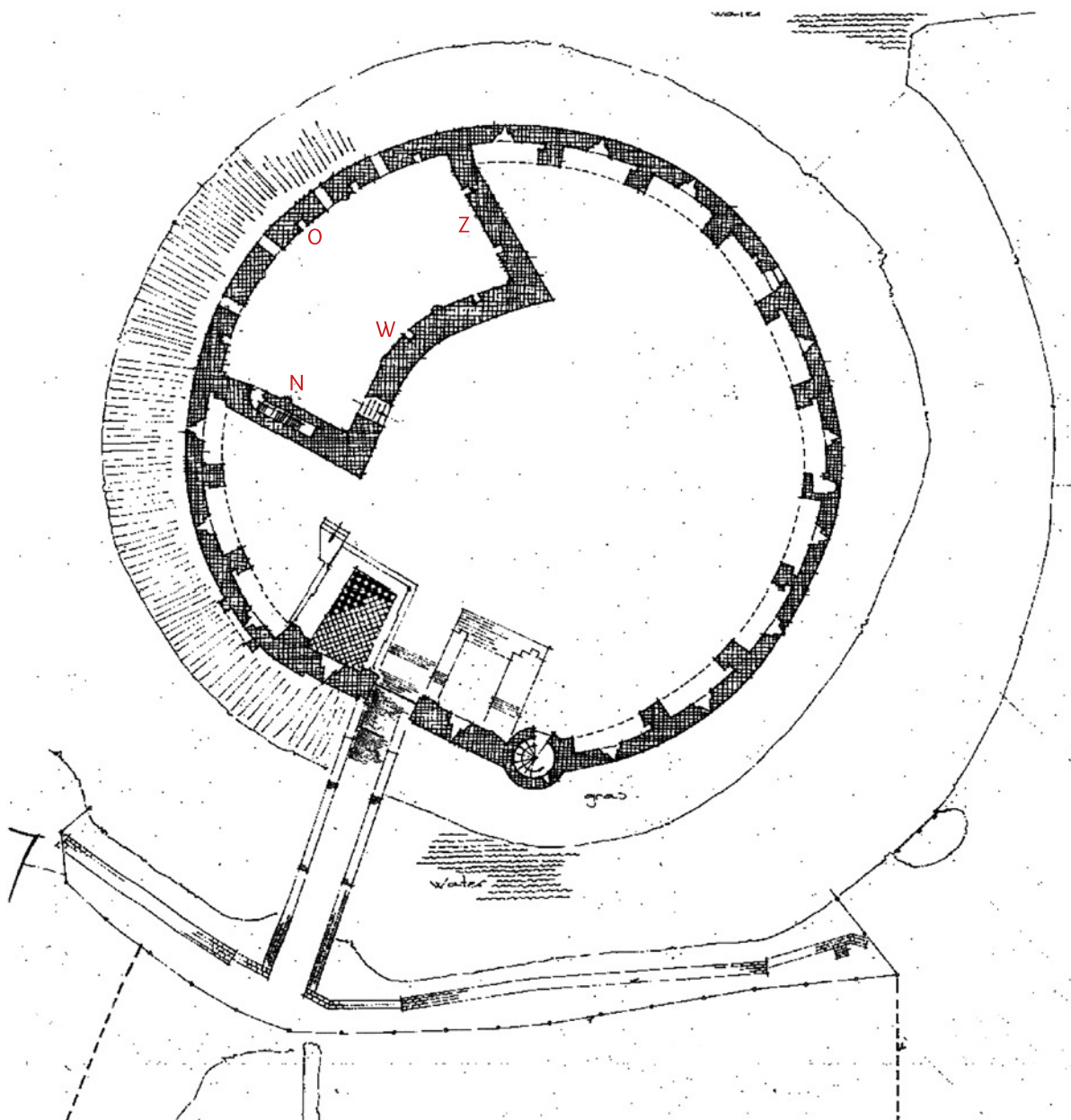
Afb. 12 Faseringstekening. Met roze is de ringmuur aangegeven. Bij de bouw van de donjon en zijn kleinere voorganger stond deze er al. Aan de buitenzijde van de oostgevel loopt het metselwerk van de ringmuur door (1). Het heeft een dikte van 90cm en een hoogte van ca. 5m. De noordwand hoort bij de kleinere voorganger van de donjon, uit de eerste helft van de dertiende eeuw (eerste bouwfase). Deze is lichtblauw gearceerd. De slordig uitgevoerde aansluiting tussen donjon en ringmuur kwam toen tot stand (2). Halverwege de dertiende eeuw werd de donjon in zijn huidige vorm gebouwd (tweede bouwfase). Deze is met donkerblauw aangegeven. Er werd toen een klamp voor de noordwand gezet (3) die doorliep tot het huidige niveau van de tweede verdieping (zie ook afb. 29 en 30). Hierbij werd tussen de ringmuur en de donjon aan de zuidzijde een strakke aansluiting gemaakt (4). Binnen het donjonvolume dat toen was ontstaan werden de ingrepen van de bouwfases 3 tot en met 8 uitgevoerd. In het verdere artikel wordt elke bouwfase nader toegelicht (tekening: Auteur).

- Fase 3, tweede helft dertiende eeuw tot derde kwart veertiende eeuw: Het niveau van de begane grond vloer werd tijdens deze fase ongeveer veertig centimeter verlaagd. De gevelopeningen op de begane grond werden aangepast. In de kelder werden gewelven aangelegd. Ook werd in deze fase de muurtrap vanuit de kelder gemaakt.
- Fase 4, 1384: Er vond een grote interne verbouwing plaats. Deze wordt beschreven in de rekening van Jan van Boechorst. De zalen op de begane grond en de eerste verdieping kregen een geheel nieuwe houten constructie, bestaande uit muurstijlen, sleutelstukken, korbelen en moerbalken. Dit ging gepaard met veel hak- en breekwerk waarvan de donjon nog volop de sporen draagt.
- Fase 5, 1384-1605: Lange tijd bleef de donjon ongewijzigd. Het bouwwerk verloor zijn rol als woongebouw. Kort na het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog, in 1573, werd de donjon gedeeltelijk verwoest. Het gebouw bleef als ruïne achter.
- Fase 6, 1605-1614: Een tijdelijke wederopbouw. Het gebouw kreeg hierbij een nieuwe kap, vloeren werden vernieuwd en er werd een extra haardpartij aangelegd. De wederopbouw werd in 1614 gestaakt. De donjon bleef achter in onafgemaakte toestand.
- Fase 7, 1614-1888: Met het staken van de wederopbouw werkzaamheden trad een periode in van verval. Bij wijze van consolidatie werden de gevelopeningen dichtgemetseld. In 1677 brak er wederom brand uit in de donjon. Er werden geen pogingen meer ondernomen om de donjon te herstellen. Het gebouw veranderde steeds verder in een ruïne. In en naast het bouwwerk werden om praktische redenen overkappingen gemaakt. In de oostgevel en noordgevel kwamen nieuwe doorgangen. Waar dat nodig was werden reparaties uitgevoerd.
- Fase 8, 1888 tot heden: De periode van consolidatie en reparatie. In 1888 kwam de ruïne in handen van de Nederlandse Staat en kreeg een bestaan als monument. Het bouwwerk werd onderzocht en regelmatig onderhouden. Ook na de wisseling in de eigendomssituatie van het complex, in 2016, loopt deze fase nog altijd door.

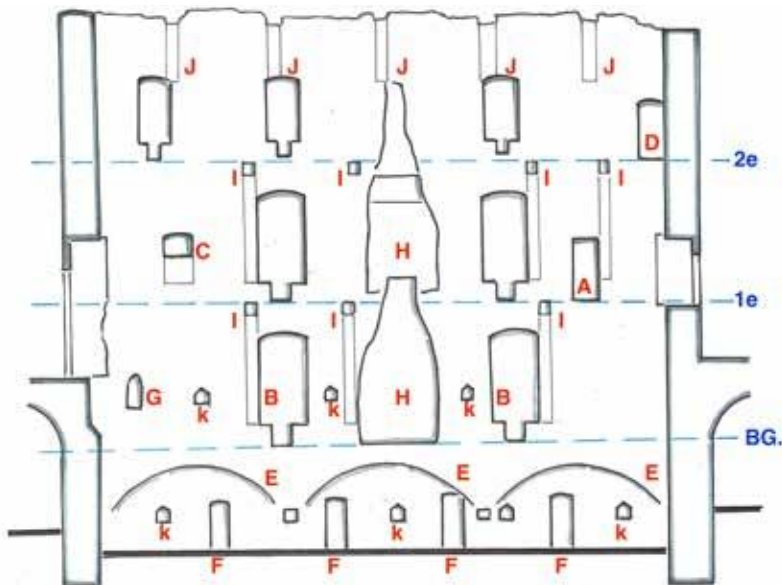
In de rest van de tekst wordt elke bouwfase verder uitgewerkt aan de hand van een bespreking van de bouwsporen die bij de betreffende fase horen. Om een beter idee te krijgen van het gebouw volgt eerst een korte omschrijving van de binnenzijde van elk van de vier wanden van de donjon aan de hand van schematische tekeningen en overzichtsfoto's (afb 14 - 24). De vier wanden worden als volgt aangeduid (zie ook afb. 13):

- De lange wand die is opgenomen in de ringmuur is de oostwand¹⁵
- De korte wand uitkijkend over de toegang tot het ommuurde terrein is de noordwand.
- De lange wand die grenst aan het terrein binnen de ringmuur is de westwand.
- Als laatste volgt dan logischerwijs de zuidwand. Deze kijkt uit op het binnenterrein en de bollenvelden daarachter.

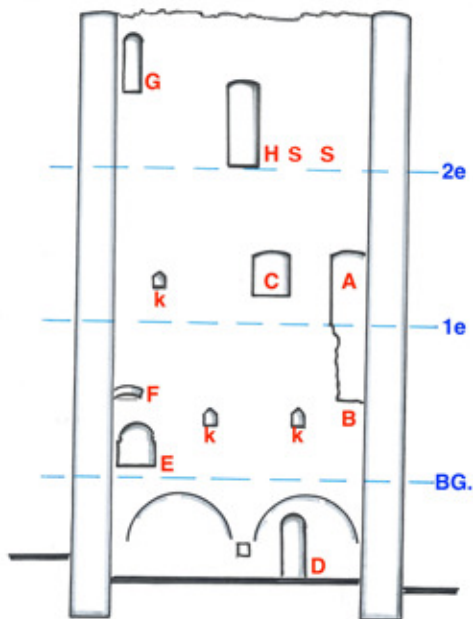
In alle vier de wanden zijn op kelderniveau restanten van gewelven te zien.¹⁶ In het metselwerk van de daarboven liggende wandvlakken zijn twee versnijdingen zichtbaar. Deze markeren het niveau van de verdiepingvloeren. Ze zijn als een blauwe lijn in de aanzichttekeningen aangegeven. De donjon bestond dus uit een overwelfde kelder met daarboven drie bouwlagen: de begane grond en de eerste en tweede verdieping. Het geheel werd destijds afgesloten door een kap.

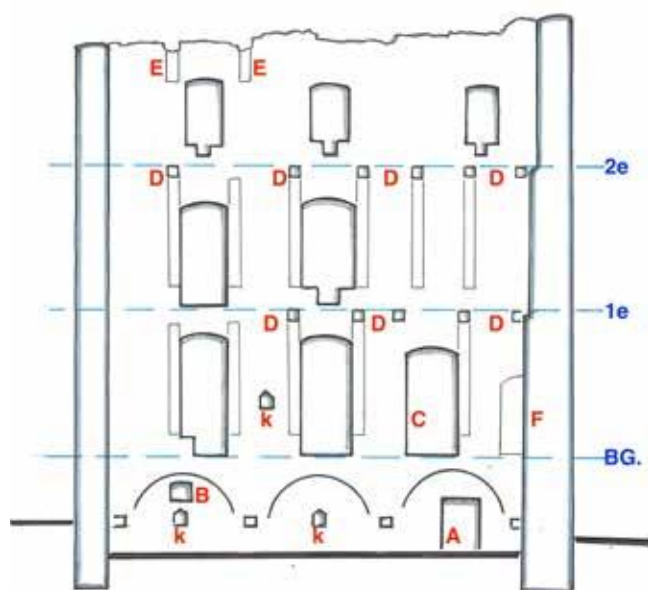
Afb. 13 Posities van de vier wandvlakken aan de binnenzijde van de donjon (afbeelding Monumentenbezit).

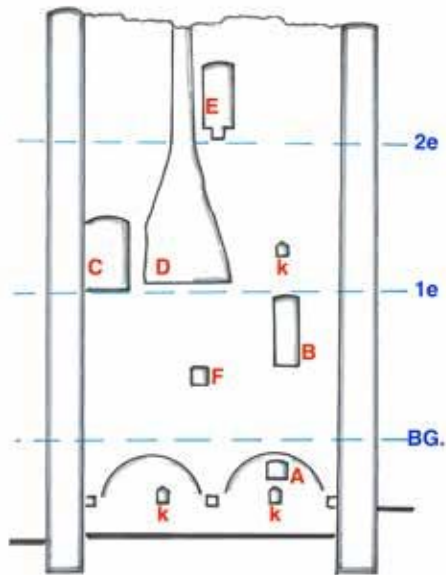
Afb. 14-17 Schematisch aanzicht van de oostwand aangevuld met foto's (tekening door auteur; foto's Monumentenbezit): De wand is ca. 18,5m hoog en 20m breed. In de wand zijn in totaal acht gevelopeningen zichtbaar, verdeeld over de begane grond, eerste en tweede verdieping. Ze zijn allemaal voorzien van gemetselde zitbankjes. Uitzondering daarop is de opening uiterst rechts op de eerste verdieping (A). Dit is een doorgang naar een toilet in de buitengevel. Opvallend is verder dat de twee openingen op de begane grond door hun indeling met een tussenzuiltje duidelijk afwijken van de overige (B). Links op de eerste verdieping is een nis zichtbaar (C). Het is een dichtgemetseld schietgat. De nis uiterst rechts op de tweede verdieping is een toilet in de buitengevel (D). De restanten van de kelder bestaan uit de aanzetten van gewelven (E). Ze bestaan uit een console van metselwerk of trachiet met daarop een basaltlava kraag, van waaruit de gemetselde rib van het gewelf begint. Tussen de consoles geven bogen metselwerk het tracé van de voormalige gewelven aan. Deze opzet is in alle vier de wanden hetzelfde. De kelder heeft ooit uit zes kruisgewelven bestaan met vermoedelijk twee zuilen ter ondersteuning midden in de ruimte. Aan de oostzijde zijn in de kelderwand vier nissen opgenomen (F), bedoeld voor lichttoetreding. In het wandvlak zijn in totaal zeven kaarsnissen zichtbaar (k). Vier in de kelder en drie op de begane grond. Uiterst links is op de begane grond ook nog een grotere nis aanwezig, eindigend in een spitsboog (G). In het midden van de wand zijn de restanten van een haardpartij zichtbaar, met vuuropeningen op de begane grond en eerste verdieping (H). Op het niveau van de eerste en tweede verdiepingvloer zijn een aantal dichtgezette, vierkante gaten te zien van voormalige balkopleggingen (I). Eronder liggen sleuven voor muurstijlen. Opvallend is dat de sleuven op verschillende plekken direct langs een gevelopening lopen. Ook ter hoogte van de muurkroon zijn sleuven te zien (J). Vijf in totaal. Ook hier zullen balken of muurstijlen hebben gezeten. Waar de positie van de sleuven op de lageregelegen niveaus is afgestemd op de gevelopeningen is dat hier niet het geval. Verschillende van de sleuven komen uit in de rollaag boven de gevelopeningen.

Afb. 18-19 Schematisch aanzicht van de noordwand aangevuld met foto (tekening door auteur; foto Monumentenbezit): Deze is ca. 19m hoog en 8m breed. In de wand zijn in totaal drie gevelopeningen te zien. Op de eerste en tweede verdieping ieder een (C resp. H) en uiterst rechts in het wandvlak een grote opening die halverwege de begane grond begint en doorloopt in de eerste verdieping (A). Onder de sparing is een vlak afgebroken metselwerk zichtbaar (B). Wat betreft hun vormgeving lijken de drie openingen op die in de oostwand. Er zijn hier echter geen zitbankjes aanwezig. De opening op de eerste verdieping heeft een opvallend hoge borstwering (C). In de kelder, uiterst rechts, is een opening aanwezig die naar een trappenhuis leidt (D). Deze opening is voorzien van een rondboog, dit in tegenstelling tot de bogen boven de drie gevelopeningen. De trap leidt naar de hoger gelegen opening uiterst links op het niveau van de begane grond (E). Opvallend aan deze opening is dat die relatief breed is, een duidelijk afwijkende boogconstructie heeft en een keer blijkt te zijn verlaagd. Boven de huidige boog zijn namelijk nog de restanten te zien van een andere, kleinere korfboog (F). Uiterst links op de tweede verdieping is nog een toegang tot een trappenhuis zichtbaar (G). Deze is voorzien van een rondboog. Opvallend is de plek waarop de toegang zit. Deze is qua hoogte niet logisch gepositioneerd ten opzichte van de naastliggende gevelopening (H) en het daarbij horende vloerniveau. Op de begane grond en eerste verdieping zijn kaarsnissen aanwezig (k). Twee op de begane grond, een op de eerste verdieping. Vlak boven de versnijding van de tweede verdieping zijn de restanten van twee kaarsnissen zichtbaar (s). Zie hiervoor ook afb. 28.

Afb. 20-22 Schematisch aanzicht van de westwand aangevuld met foto's (tekening door auteur; foto's Monumentenbezit): Deze is ca. 18,5m hoog en 14m breed. In de wand zijn in totaal tien openingen te zien, verspreid over alle niveaus. Hier zijn dus ook in de kelder openingen aanwezig: de huidige toegang tot de binnenzijde van de donjon en een kleine gevelopening (A resp. B). De openingen op de begane grond, eerste en tweede verdieping sluiten met hun vormgeving aan op die van de overige wanden. Alleen de drie openingen op de tweede verdieping en de rechter opening op de eerste zijn voorzien van een zitje. De overige openingen zijn wel voorzien van een borstwering. Uitzondering hierop is de rechter sparing op de begane grond, het is de voormalige entree tot de donjon (C). In deze wand zijn drie kaarsnissen aanwezig (k), waarvan een op de begane grond. De andere twee liggen in de kelder. Ook in deze wand zijn op het niveau van de eerste en tweede verdiepingvloer een aantal dichtgezette, vierkante gaten te zien van voormalige balkopleggingen (D). Eronder zijn wederom sleuven zichtbaar van muurstijlen. In deze wand zijn dat er meer dan in de oostwand. Opvallend is dat deze sleuven ook hier veelal direct langs een gevelopening lopen. De drie sleuven waar geen balkgat boven zit, zijn dichtgemetseld, maar nog altijd goed in het muurwerk te herkennen. De voormalige balkgaten zijn niet meer zichtbaar. Ter hoogte van de muurkroon zijn twee sleuven zichtbaar, vergelijkbaar met die aan de oostzijde (E). In de noordwesthoek van deze wand is, op de begane grond, een sparing zichtbaar t.b.v. de deur naar het trappenhuis in de noordwand (F).

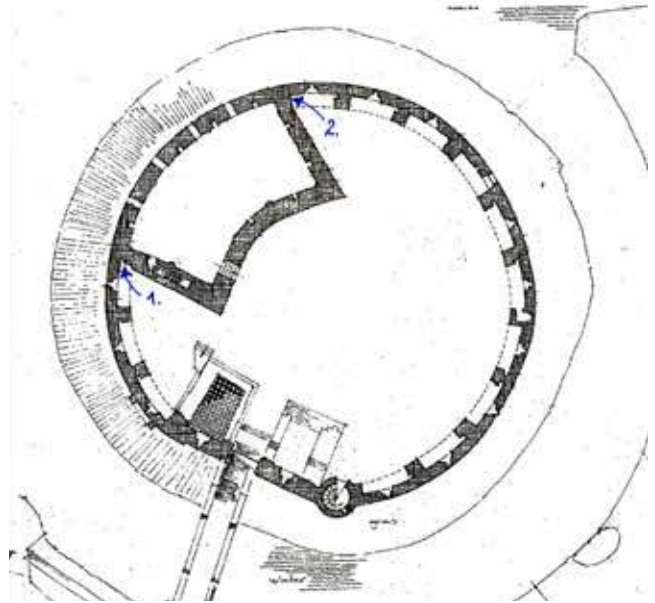

Afb. 23-24 Schematisch aanzicht van de zuidwand aangevuld met foto (tekening door auteur; foto Monumentenbezit); Deze is ca. 18m hoog en 8m breed. In de wand zijn in totaal drie openingen te zien, op de begane grond, eerste en tweede verdieping. Onder de rechter gewelfaanzet in de kelder is een diepe vierkante nis aanwezig (A). De drie openingen lijken qua vormgeving op de overige gevelopeningen. De opening op de begane grond zit erg hoog ten opzichte van het niveau van de vloer en loopt door tot vlak onder de versnijding van de eerste verdieping (B). De opening op de eerste verdieping zit op zijn beurt weer gelijk met het vloerniveau. Het is een doorgang geweest naar de ringmuur (C). De grote opening in de noordgevel is zijn evenknie. De opening op de tweede verdieping is voorzien van een zitje en sluit aan op de openingen in de andere wanden op dit niveau. Links van het midden van deze wand zijn de restanten van een haardpartij zichtbaar (D). De haardpartij start op de eerste verdieping en loopt door over de laag daarboven. Er lijkt echter alleen op de eerste verdieping een stoekplaats gezeten te hebben. Het rookkanaal loopt erg dicht langs de gevelopening op de tweede verdieping (E). Er ligt een penant van slechts twintig centimeter tussen. In deze wand zijn drie kaarsnissen zichtbaar (k). Twee in de kelder en een op de eerste verdieping. Op de begane grond is verder nog een kleine vierkante sparing zichtbaar (F). Aan de buitenzijde is goed zichtbaar dat deze in de gevel gehakt is.

De eerste en tweede bouwfase: de huidige donjon ontstaat uit een kleinere voorganger

De huidige donjon lijkt in één keer te zijn neergezet. Er zijn in het metselwerk op het eerste gezicht geen bouwnaden zichtbaar die wijzen op een gebouw dat in verschillende fases tot stand is gekomen.¹⁷ Bij nadere bestudering zijn er toch een aantal zaken aan te wijzen die op een fasering wijzen. Allereerst de twee naden aan de buitenzijde van de donjon op de aansluiting met de ringmuur (afb. 25). Aan de noordzijde is deze naad grof en enigszins slordig. Er is een sprong te zien tussen de pijler van de ringmuur en de gevel van de donjon (afb. 26 en 27). Aan de zuidzijde is daarentegen een nette naad te zien waarbij de gevel van de donjon goed aansluit op de hoek van de pijler van de ringmuur. Van een sprong is geen sprake. Waren beide gevels in een keer neergezet, dan lijkt het logisch dat beide naden gelijkvormig waren.

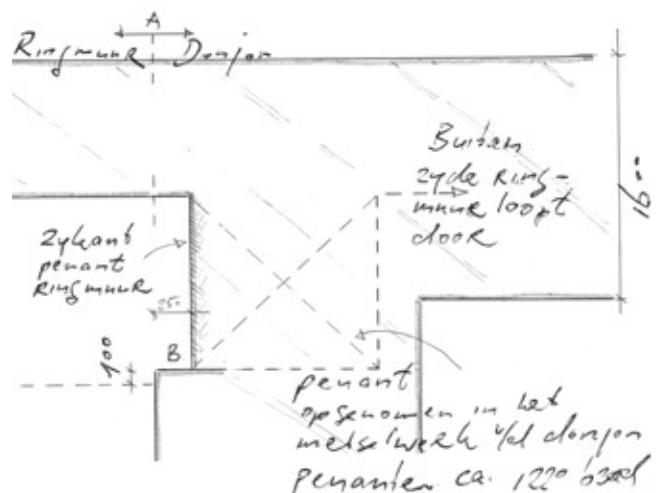
Ten tweede zijn aan de binnenzijde van de donjon, in de noordwand, restanten van een tweetal kaarsnissen zichtbaar (afb. 28). Ze liggen vlak boven de lijn van de tweede verdiepingvloer. Het is geen logische plek ten opzichte van dat vloerniveau. De toegang tot het trappenhuis, linksboven in

Afb. 25 De aanduiding van de twee aansluitingen van de ringmuur op de donjon. Bij 1 (de noordzijde) is deze aansluiting grof en slordig. Tussen de pijler van de ringmuur en de wand van de donjon zit een sprong. Zie hiervoor op afbeelding 26 en 27. Bij 2 (de zuidzijde) sluiten de pijler van de ringmuur en de wand van de donjon netjes en strak op elkaar aan (afbeelding Monumentenbezit).

Afb. 26 De ontmoeting tussen de donjon (A) en de ringmuur (B) aan de noordzijde. Tussen de pijler van de ringmuur en de donjon zit een sprong. Tussen beiden zit een duidelijke naad (C). Aan de zuidzijde vormt deze ontmoeting een net en strak geheel, zonder sprong (foto Monumentenbezit).

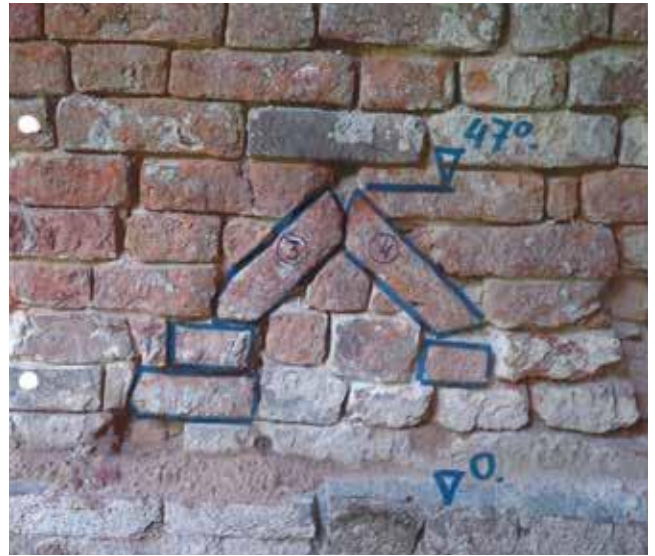

Afb. 27 Detail van de ontmoeting tussen de ringmuur en de donjon aan de noordzijde. De overgang tussen ringmuur en donjon (A) is aan de buitenzijde van de ringmuur niet zichtbaar. Aan de binnenzijde zit tussen beiden een sprong en een duidelijke naad (B) (tekening auteur).

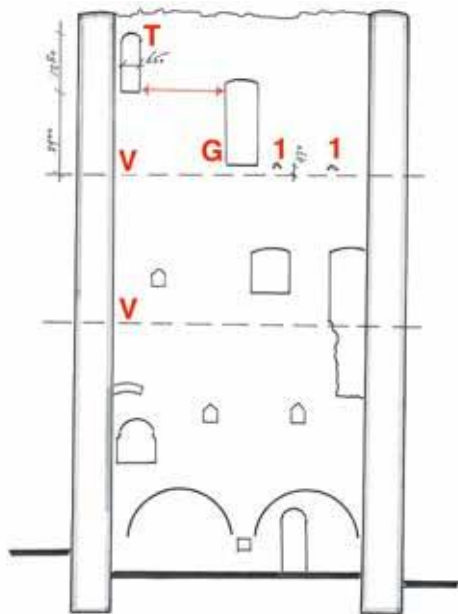

dit wandvlak, ligt op zijn beurt weer veel te hoog ten opzichte van dat vloerniveau en neemt een vreemde positie in ten opzichte van de naastliggende gevelopening (afb. 29). Dit lijkt erop te wijzen dat er op een zeker moment een bouwwerk stond met de huidige hoogte maar met een andere verdeling van de verdiepingsvloeren. De muurtrap linksboven in de noordwand sloot in dat geval direct aan op een vloer, de kaarsnissen hoorden bij de daaronder gelegen verdieping en de gevelopening was er nog niet (afb. 30). Er zijn elders in de donjon echter nergens sporen te vinden die wijzen op zo'n andere verdeling van de verdiepingshoogtes. Ze beperken zich uitsluitend tot het bovenste deel van de noordwand. Tot slot zijn de twee versnijdingen in het metselwerk van de noordwand, die de verdiepingshoogtes markeren, veel breder dan die van de andere drie wanden: vijftien centimeter tegenover vijf centimeter.

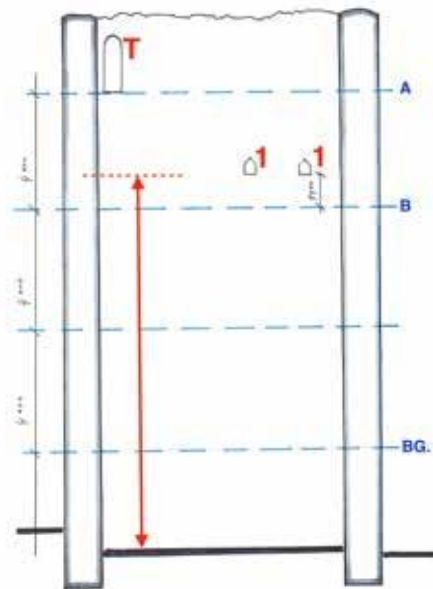
De combinatie van deze factoren leidt tot de volgende hypothese: Er stond eerst een kleinere toren. Deze werd, op de noordgevel na, afgebroken en vervangen door de huidige donjon.¹⁸

Afb. 28 De restanten van een van de twee kaarsnissen die vlak boven (47cm.) de versnijding van de tweede verdiepingsvloer zijn aangetroffen in de noordgevel. De versnijding is aangegeven met de 0 (afbeelding auteur).

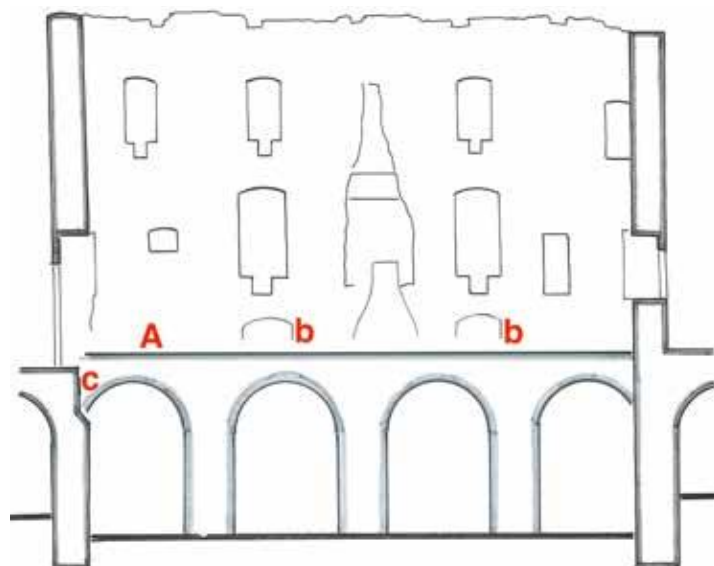

Afb. 29 Schematisch aanzicht van de noordgevel. De rode pijl geeft aan dat de toegang tot het trappenhuis (T) vreemd gepositioneerd is ten opzichte van de naastgelegen gevelopening (G). De twee versnijdingen (V) in het metselwerk van dit wandvlak zijn erg breed in vergelijking met de versnijdingen in de andere drie wanden. Met de 1. zijn de restanten van de twee kaarsnissen aangegeven (tekening auteur).

Afb. 30 Hypothetische verdeling in verdiepingen uitgaande van het trappenhuis boven in de noordwand. Er sluit een vloer (A) aan op de toegang tot het trappenhuis (T). De restanten van de kaarsnissen (1) horen bij een lagere gelegen verdieping (B). Uitgaande van een verdiepingshoogte van vier meter zou de begane grond (BG) iets hoger komen te liggen dan het huidige niveau. Bij de aanleg van de donjon in zijn huidige omvang, werd over de hoogte die met de rode pijl is aangegeven, een klamp voor deze wand gezet. Deze tekent zich nu af door de twee brede versnijdingen. De klamp onttrekt hier de sporen van de vroegere indeling aan het zicht. De twee kaarsnissen en de toegang tot het trappenhuis (T) zijn er de enige zichtbare restanten van (tekening auteur).

Tegen de binnenzijde van deze noordgevel werd een klamp geplaatst tot aan het niveau van de huidige tweede verdieping, hetgeen de relatief brede versnijdingen in deze wand verklaart en waarom er verder geen sporen van een oude indeling zichtbaar zijn. De klamp dekt die restanten immers af. Bij de bouw van de donjon tot zijn huidige volume werd aan de zuidzijde voor een nette aansluiting op de ringmuur gezorgd.¹⁹ De noordwand stamt dus uit een vroegere bouwfase dan de rest van de donjon, die, tijdens de tweede bouwfase, in één keer in zijn huidige vorm werd neergezet (zie de faseringstekening op afb. 12). Voor de bouw werden toen waarschijnlijk de stenen gebruikt die vrijkwamen bij de sloop van de kleine toren. De grote hoeveelheid koppen in het metselwerk van de donjon en de dikke stenen die er plaatselijk in voorkomen wijzen hierop.²⁰ Wanneer de donjon precies gebouwd is, is niet met zekerheid te zeggen. Een passend moment zou rond het midden van de dertiende eeuw, kunnen zijn, toen de heren van Teylingen een belangrijke positie hadden aan het hof van de graaf en daarom voor zichzelf een representatieve residentie wilden laten bouwen.

Afb. 31 De vier velden van de ringmuur geprojecteerd op de oostgevel van de donjon. De bovenzijde van de weergang (A) komt iets onder de bovenkant van de gevelopeningen (b) uit. In de noordgevel zijn de afgebrokkelde restanten van de ringmuur nog zichtbaar (c) zie afb. 32 (tekening auteur).

Het verband tussen de ringmuur en de donjon

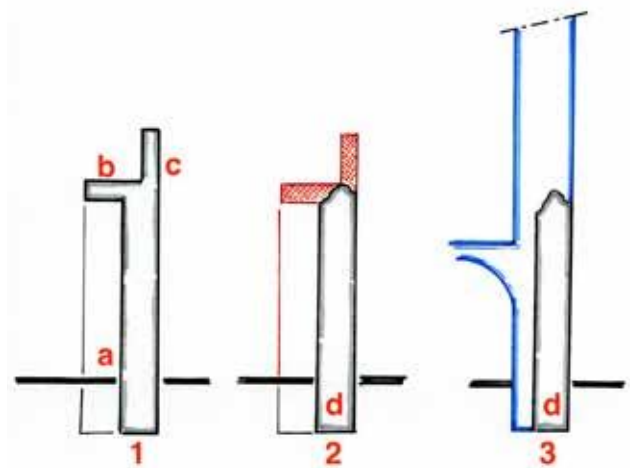
De hierboven besproken aansluitnaden tussen de donjon en de ringmuur laten zien dat zowel de donjon als zijn veronderstelde kleinere voorganger tegen en over de bestaande ringmuur zijn gebouwd. Hieruit volgt logischerwijs dat het onderste deel van de oostgevel van de donjon eigenlijk een stuk van de ringmuur is. Hoe is dat destijds gemaakt? Hoeveel van de ringmuur is er in de donjon opgenomen? De huidige oostgevel van de donjon is vier spaarvelden van de ringmuur breed. Het loopvlak van de ringmuur ligt ongeveer gelijk met de bovenkant van de gevelopeningen van de begane grond (afb. 31). De ringmuur is vijftig centimeter dikker dan de oostwand van de donjon. Aan de buitenzijde van de ringmuur is nergens een duidelijke overgang tussen beide onderdelen te zien. Er is geen uitgesproken horizontale naad tussen beide elementen aanwezig en in het metselwerk tekenen zich geen restanten van kantelen af. Ook aan de binnenzijde van de donjon tekenen dergelijke overgangen zich niet af, terwijl de ringmuur vijftig centimeter dikker is en dus eigenlijk ruim voor de rest van de donjonwand uit zou moeten steken. Daarop is één uitzonde-

Afb. 32 In de noordoosthoek is een vlak gebroken metselwerk zichtbaar (A). Dit is waarschijnlijk het restant van de ringmuur dat in de donjon grijpt. Vroeger was dit weggewerkt in het metselwerk van de noordwand (B). Bij het uitbreken van de bovengelegen doorgang (C) is het metselwerk van de ringmuur bloot komen te liggen (foto Monumentenbezit).

ring: het gebroken metselwerk, dat in de noordoosthoek aan de binnenzijde van de donjon zichtbaar is (afb. 32). Dit zou goed van de ringmuur kunnen zijn. Hoewel het logisch is om te veronderstellen dat het onderste deel van de ringmuur is opgenomen in de donjon is dat nergens in de vorm van bouwnaden terug te vinden.

De volgende hypothese kan dit verklaren: Het is wat betreft de buitenzijde niet ondenkbaar dat de ringmuur tot onder de kantelen is afgebroken en men vanaf daar de nieuwe gevel van de donjon heeft opgetrokken. Het formaat en de uitstraling van de bakstenen in de ringmuur en de donjon komen met elkaar overeen.²¹ Het is dan niet heel ingewikkeld om zonder een duidelijke aftekening de muur op te hogen. Ook gevelopeningen kunnen op een nette manier in dit bestaande werk worden aangebracht. Aan de binnenzijde van de donjon stonden de pijlers en spaarvelden de indeling van de gevel en de aanleg van vloeren vooral in de weg. Het afbreken van de binnenzijde van de muur, dus de pijlers en de spaarbogen, is niet heel ingewikkeld om te doen. Er bleef dus van de ringmuur alleen een buitenschil staan van negentig centimeter

Afb. 33 Hypothese van de opname van een deel van de ringmuur in de donjon (tekening auteur); 1. Doorsnede over de ringmuur t.p.v. een spaarveld (a), de weergang (b) en de borstwering/kantelen (c) 2. de penanten tussen de spaarvelden, de weergang en de borstwering/kantelen werden afgebroken (de rood gearceerde delen). Er bleef alleen een buitenschil van de ringmuur over (d). 3. deze buitenschil (d) werd opgenomen in het nieuwe muurwerk van de donjon (aangegeven in blauw).

Afb. 34 De scheurvorming op de noordoosthoek rond 1900 (foto collectie RCE inv. nr. OF-04973).

dik (afb. 33). Het gebroken metselwerk in de noordoosthoek van de donjon is een restant van de afgebroken binnenkant van de ringmuur.²² Aan de binnenkant werd de muur met het vrijkomende materiaal opgedikt tot de huidige maat en was men vrij om de indeling te maken zoals die gewenst was. Omdat de donjon in meerdere fases tot stand is gekomen, is deze ingreep dus ook in meerdere fases uitgevoerd. De bestaande fundering werd hergebruikt. Omdat het ene deel van de donjon anders gefundeerd was dan het andere, ontstonden in de loop der jaren zettingsscheuren op de overgang van de donjon op de ringmuur (afb. 34).²³ Om meer zekerheid te krijgen over deze hypothese zou er archeologisch onderzoek uitgevoerd moeten worden, waarbij de funderingen bloot worden gelegd.

De militaire functie van de donjon

De ringmuur heeft nog altijd een duidelijk afleesbare militaire functie. Rondom de hele muur zijn schietgaten aangebracht en over de bogen liep ooit een weergang met kantelen. Van die kantelen rest een fragment bij de noordoosthoek van de donjon (afb 35). De donjon staat hiermee in schril contrast. De grote gevelopeningen, met name die in de oostgevel, roepen niet de gedachte op aan een weerbaar bouwwerk. De donjon loopt keurig mee in de ronding van de ringmuur,

waardoor het niet mogelijk was om de muur met flankerend vuur te verdedigen. Daarvoor zou de donjon voor de muur uit moeten steken.²⁴ Van de twee schietgaten in de gevel kan alleen die in de oostgevel, op de eerste verdieping, echt een functie gehad hebben.²⁵ De enige relatie tussen de donjon en de ringmuur zijn de twee doorgangen in de noord- en zuidgevel op de eerste verdieping. Hierlangs kon de ringmuur betreden worden. Het hoogteverschil tussen de doorgang en de bovenzijde van de ringmuur werd overbrugd door een trap of ladder. In geval van een belegering zou deze weggehaald kunnen worden. Dit is op te vatten als een militair element, ware het niet dat er een schildmuur ontbreekt langs de opstelplaats van de trap. Hierdoor kon een belegeraar de doorgang van buitenaf constant onder vuur houden. Kort gezegd: er zijn nogal wat vraagtekens te zetten bij de weerbaarheid van de donjon. Dat roept de vraag op of de donjon ooit een meer gesloten, weerbaar, karakter heeft gehad en de huidige gevelopeningen later zijn aangebracht. Het bouwhistorisch onderzoek heeft hier geen aanwijzingen voor gevonden.²⁶ In dit onderzoek is daarom het uitgangspunt dat de gevelindeling gelijk tot stand kwam bij de bouw van de donjon in zijn huidige vorm. Dit past ook beter bij het karakter van residentie of jachtslot, dat Teylingen in de late 13de eeuw kreeg. Comfort was belangrijker dan verdedigbaarheid.²⁷

Afb. 35 Bouwspoor van een kanteel bij de aansluiting van de ringmuur op de noordoosthoek van de donjon (foto Monumentenbezit).

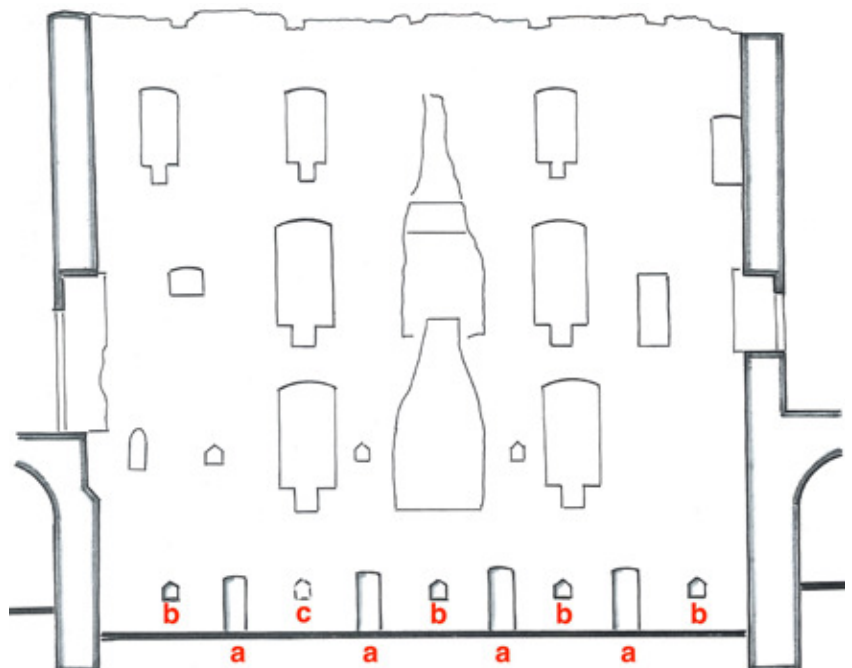
De derde bouwphase: aanpassingen aan de kelder en de begane grond

Zo kwam het huidige donjonvolume in twee bouwfasen tot stand. De werkzaamheden die hierop volgden, betroffen steeds wijzigingen binnen dat volume. Dit begint met de derde bouwphase. In deze fase werden de gewelven van de kelder aangelegd. Dit ging gepaard met de aanleg van de muurtrap in de noordwesthoek van de kelder. De begane grond vloer werd verlaagd en de gevelopeningen op de begane grond aangepast. Deze bouwphase heeft een hypothetisch karakter.

Hoewel er geen hard bewijs is dat de gewelven van de kelder later, in het bestaande donjonvolume werden aangebracht, zijn er wel een aantal zaken die op deze mogelijkheid wijzen. In de oostwand van de kelder zijn vier nissen voor lichttoetreding aangebracht.²⁸ Ze zijn allemaal in de twintigste eeuw hersteld maar horen van oudsher bij de kelder. Ze staan op tekeningen van rond 1600 al aangegeven (afb. 6). Opvallend is, dat ze vreemd gepositioneerd zijn ten opzichte van de gewelven en de kaarsnissen (afb. 36). Deze drie elementen (gewelven, lichtnissen en kaarsnissen) lijken niet bij elkaar te horen. Worden de gewelven weggedacht, dan ontstaat een wand waarin lichtnissen en kaarsnissen elkaar in een regelmatig patroon afwisselen (afb. 37). Dit roept de gedachte op dat de wand in eerste instantie deze indeling heeft gehad en de gewelven later zijn toegevoegd,

Afb. 36 Een lichtnis met daarnaast twee kaarsnissen en de aanzetten van het gewelf in de zuidoosthoek van de kelder (foto Monumentenbezit).

Afb. 37 Tekening van de oostwand zonder de restanten van de gewelven van de kelder erin getekend. De vier lichtnissen (a) zijn regelmatig verdeeld over de breedte van deze wand. Samen met de kaarsnissen (b) vormen ze een harmonieus geheel. Binnen dat ritme past nog een kaarsnis op de plek waar tegenwoordig een console van het keldergewelf zit (c) (tekening auteur).

waardoor het huidige onregelmatige beeld ontstond. Dit betekent dat er eerst een kelder was zonder gewelven. De begane grond vloer bestond toen uit een houten balklaag. Kijkend naar de restanten van de kelder is het mogelijk dat deze is aangebracht in een bestaande structuur. Er zijn twee dingen die daarop wijzen. Allereerst zijn drie van de consoles op een nette manier aangebracht in de hoeken van de donjon en eentje niet. Deze rust op een gemetseld penant (afb. 38). Waren de muren en de gewelven gelijktijdig opgemetseld, dan waren alle hoeken hetzelfde en was dit hoekdetail niet nodig geweest. Ten tweede bestaan de aanzetten van de gewelven uit koppen die enkele centimeters uit het metselwerk steken (afb. 39). Deze kunnen gebruikt worden als oplegging van een gewelf, zonder dat dit vertand hoeft te worden in de achterliggende wand. Zo hoeven alleen de aanzetten van het gewelf vertand te worden met de bestaande wanden. Hak en breekwerk wordt er aanmerkelijk door vereenvoudigd.²⁹

Ook de trap naar de kelder roept de gedachte op dat deze niet altijd aanwezig is geweest. De trap ligt in de noordwand (afb. 40 en 41). De trap zelf en een deel van de ronde wand bovenaan de trap zijn in de 20de eeuw gereconstrueerd. De twee toegangen, het gewelf en een groot deel van de wanden zijn echter ouder. Ze zijn volledig opgetrokken in een grove mortel van schelpkalk. Van buitenaf valt meteen de grote overeenkomst op tussen de toegang tot het trappenhuis in de kelder en die tot het trappenhuis boven in de noordgevel. Aan de binnenzijde verschillen ze

echter (afb. 42). Van het laatstgenoemde trappenhuis lopen het gewelf en de zijwanden vloeiend in elkaar over. Ook de rollaag boven de toegang vormt een mooi geheel met het gewelf. Het is duidelijk in één keer gemetseld. Het gewelf in het keldertrappenhuis ligt los op de zijwanden. Er is een naad te zien en wand en gewelf lopen niet vloeiend in elkaar over. Het gewelf is gescheurd en lijkt weinig te dragen (afb. 43 en 44). Wand en gewelf zijn niet samen opgetrokken, maar opeenvolgend.³⁰ De toegang tot het trappenhuis op de begane grond vertoont de sporen van verschillende ingrepen. Van oorsprong was de toegang hoger en werd deze afgesloten met een korfboog, lijkend op die boven de gevelopeningen (afb. 45). De korfboog is nog duidelijk in het bestaande metselwerk aanwezig. In de westgevel is de sparing zichtbaar waar de deur destijds indraaide (afb. 46). Onder de korfboog ligt een plaat natuursteen, die breder is dan de korfboog zelf.³¹ Deze fungeert als latei. Het gewelf van het trappenhuis rust op deze natuursteenplaat. In een later stadium is de toegang verlaagd, verbreed en afgesloten met de rondboog, die tegenwoordig de doorgang vormt.

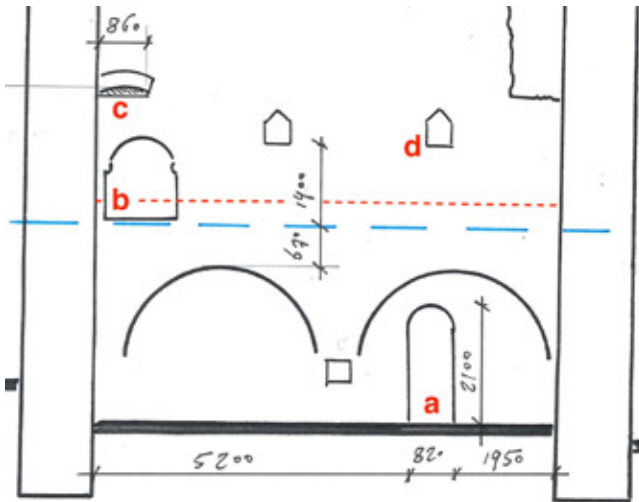
Dit leidt tot de volgende hypothese: Bij de bouw van de donjon in zijn huidige vorm werd de begane grond vloer in eerste instantie uitgevoerd in hout. De kelder was bereikbaar via een luik in de vloer en een houten keldertrap. Toen de kelder overwelfd werd, besloot men tot de aanleg van een muurtrap (afb. 47 en 48). Zo werd in de bestaande muurconstructie het huidige trappenhuis uitgebroken.³² Het gewelf van dit trappenhuis

Afb. 38 In de noordwesthoek, ter plaatse van de keldertrap, rust de hoek van het gewelf op een penant. Een dergelijk penant is in de andere drie hoeken niet aanwezig (foto Monumentenbezit).

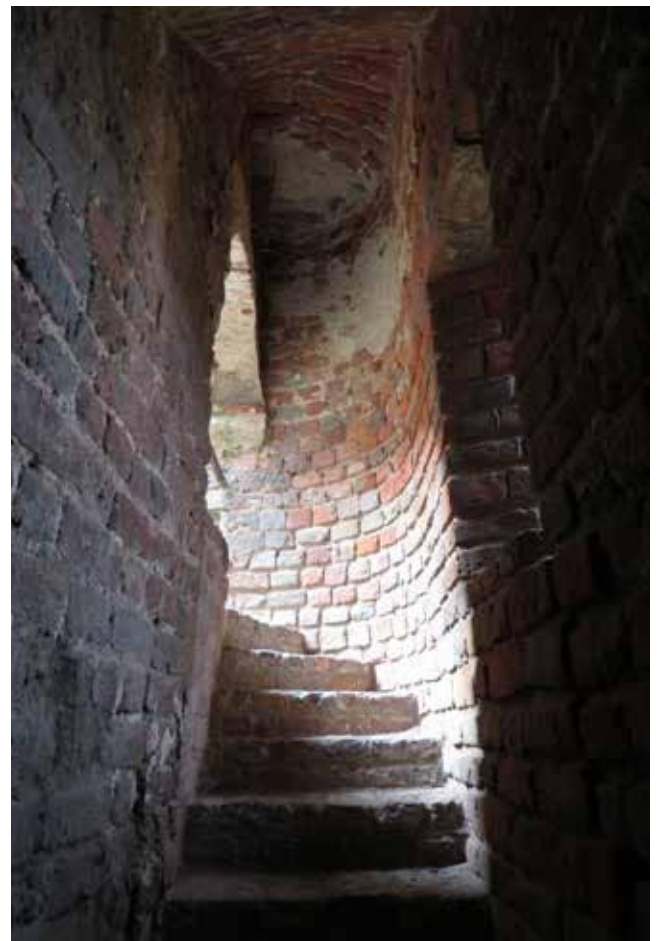
Afb. 39 Het aanzicht van de zuidzijde van de kelderwand (foto Monumentenbezit).

Afb. 40 Schematische weergave van de noordwand in de kelder. De blauwe lijn geeft het veronderstelde niveau van de laatste begane grond vloer aan. Bij de ingang vanuit de kelder (a) begint de trap naar de begane grond. De toegang op de begane grond is voorzien van een brede rondboog met twee geprofileerde consoles (b). Dit is niet de oorspronkelijke toegang tot het trappenhuis. Die wordt gemarkeerd door de wat hoger liggende korfboog (c) met de plaat natuursteen eronder. De twee kaarsnissen (d) liggen nu hoog ten opzichte van het vloerniveau (1,4m). Oorspronkelijk lag de vloer zo'n 40 cm hoger, dit is aangegeven met een rode stippellijn (tekening auteur).

Afb. 41 Aanzicht van de noordwand in de kelder bij het trappenhuis (foto Monumentenbezit).

Afb. 42 Zicht de keldertrap op. Van de gebogen wand bovenaan de trap is de onderste helft in de 20ste eeuw gereconstrueerd. Toen werd ook een geheel nieuwe trap gemetseld (foto Monumentenbezit).

Afb. 43 Zicht de keldertrap af. Het gewelf is bijna vlak en is in het midden gescheurd. Het lijkt weinig te dragen (foto Monumentenbezit).

Afb. 44 De naad die zichtbaar is tussen het gewelf en het opgaande metselwerk van de trappenhuiswand. Het gewelf is op de wanden gelegd en er niet in verband mee opgemetseld (foto Monumentenbezit).

Afb. 45 Detail van de entree van het trappenhuis op de begane grond. De rondboog met de twee gemetselde consoles (A) bestaat uit steentjes van 4,5cm dik. Erboven is de korfboog zichtbaar van de oorspronkelijke toegang (B). De linkerhelft is nog geheel opgetrokken in kalkmortel, het voegwerk van de rechterhelft is vernieuwd. Aan de binnenzijde is de grove kalkmortel nog zichtbaar. Onder de korfboog ligt de natuursteen plaat (C). Aan de binnenzijde van het trappenhuis is hier het gewelf op opgelegd (foto Monumentenbezit).

Afb. 46 De sparing in de westgevel waar de deur naar het trappenhuis in draaide. Deze sluit wat betreft breedte en hoogte goed aan op de korfboog en het veronderstelde niveau van de begane grond (foto Monumentenbezit).

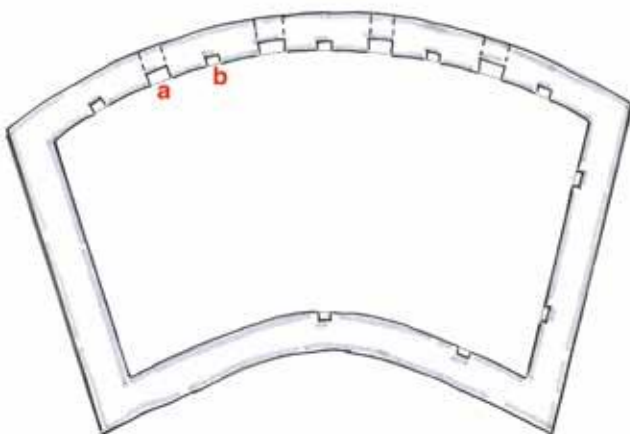
huis werd opgelegd in sponningen die werden uitgespaard in het metselwerk. De plaat natuursteen werd aangebracht om het gewelf op af te steunen. De doorgang met de rondboog, op de begane grond, ontstond in een latere fase. Daar wordt hieronder verder op ingegaan. Dat de huidige trap zo slecht loopt en over grote delen veel te laag is komt door de reconstructie van de 20de eeuw. Het trappenhuis biedt namelijk voldoende ruimte om onder het bestaande gewelf een goed lopende ruime trap te maken.³³

De kaarsnissen op de begane grond liggen met hun onderkant op circa 1,4m boven het vloerniveau van de begane grond (afb. 40 en 41).³⁴ Op de hoger gelegen bouwlagen is dat ca. 1m, hetgeen een praktischere maat is. Het lijkt logisch om ervanuit te gaan dat die maatvoering in eerste instantie op de begane grond ook aanwezig was.³⁵ Dit betekent dat de vloer daar ooit hoger lag en op een zeker moment zo'n veertig centimeter is verlaagd. Het is een ingreep met verschillende consequenties. De stookplaats van de haardpartij moest ervoor naar beneden worden gebracht en de borstwering van de gevelopeningen werd er hoger door, of kon worden verlaagd. Het zijn geen ingewikkelde aanpassingen. Buiten de hoogte van de kaarsnissen is er nog een ander bouwspoor dat op een verlaging wijst. De twee gevelopeningen op de eerste verdieping van de oostwand zijn voorzien van een geprofileerde omlijsting. De lijst loopt achter de borstwering een stukje door tot op de bovenkant van het zitbankje (afb. 49 en 50). De borstwering is

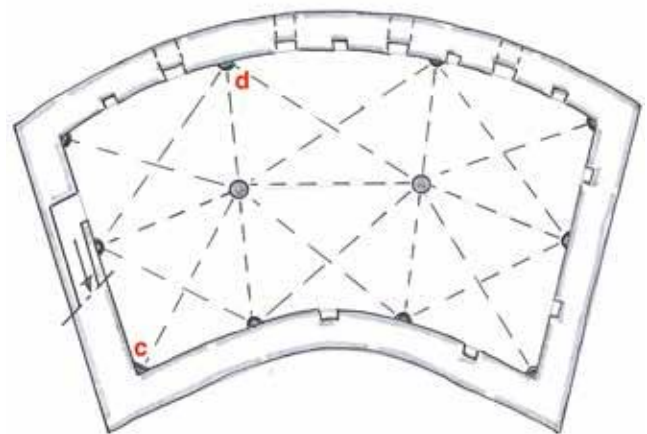
hier acht lagen hoog. Op de begane grond heeft een dergelijke omlijsting ook gezeten. De verticale delen ervan zijn nog zichtbaar in de vorm van afgekapte stenen (afb. 51). Dit spoor van stenen stopt twee lagen boven de borstwering, die hier bovendien tien lagen hoog is in plaats van acht (afb. 52). Dat is een maatverschil van ongeveer veertig centimeter.³⁶

Dit leidt tot de volgende hypothese: De gevelopeningen op de begane grond hadden een borstwering, die aansloot op de afgekapte stenen. Ze hebben ooit dezelfde omlijsting gehad als op de eerste verdieping. Vervolgens is de vloer verlaagd en zijn de gevelopeningen op de begane grond gewijzigd en voorzien van de indeling met het middenzuiltje zoals die nu zichtbaar is. Hiervoor werd de omlijsting verwijderd. De verticale delen werden afgehakt. De gevelopeningen aan de westzijde hebben deze detaillering waarschijnlijk ook gehad, maar die is in een latere fase verwijderd. De vele reparatiesporen die daar zichtbaar zijn wijzen hierop. Zo ontstond er op de begane grond een hogere ruimte. Aan de hoger gelegen vloerniveaus veranderde niets. De haardpartij op de begane grond werd gewijzigd om aan te sluiten op het nieuwe vloerniveau van de ruimte.

Op het niveau van de begane grond zijn nergens sporen aangetroffen van oude balklagen of andere vloeraansluitingen. Bij het verlagen van de begane grond vloer werden de bestaande balkgaten dus zorgvuldig dichtgezet. Omdat dit gelijk opliep met de aanleg van de keldergewelven, kon dit eenvoudig in het lopende werk meegenomen worden.

Afb. 47 De plattegrond van de kelder voordat de gewelven werden aangebracht. De vier lichtenissen (a) en de kaarsnissen (b) in de oostwand geven deze een regelmatige indeling. De vloer van de begane grond bestond uit een houten balklaag (tekening auteur).

Afb. 48 De plattegrond van de kelder na het aanbrengen van de gewelven. Midden in de kelder staan twee kolommen en langs de wanden rusten de nieuwe kruisgewelven op consoles. In de noordwand is een nieuw trappenhuis gekomen. Hier rust het gewelf in de hoek op het penant (c) van afbeelding 38. Op de plek waar vermoedelijk ooit een kaarsnis lag, is een console aangebracht (d) (tekening auteur).

Samengevat bestaat de derde bouwfase dus uit de aanleg van de keldergewelven, het maken van een muurtrap naar de kelder, het verlagen van het vloerniveau van de begane grond en het wijzigen van de gevelopeningen op die bouwlaag. Het is heel goed mogelijk dat de wijzigingen in verschillende stadia hebben plaatsgevonden. De volgorde is echter onduidelijk.³⁷ De vierde bouwfase wordt gevormd door de grote verbouwing

die in 1384 aan de donjon werd uitgevoerd. In de stukken die over die verbouwing gaan wordt nergens over de vloer van de begane grond of de kelder gesproken. Deze zullen toen dus al aangepast zijn geweest. De derde bouwfase moet daarom gedateerd worden in de periode tussen de bouw van de donjon, halverwege de dertiende eeuw, en deze eind veertiende-eeuwse verbouwing.

Afb. 49 De geprofileerde omlijsting rond een gevelopening op de eerste verdieping (foto Monumentenbezit).

Afb. 50 De omlijsting loopt door tot op de zitbankjes (foto Monumentenbezit).

Afb. 51 Op de begane grond heeft deze omlijsting ook gezeten. De pijl geeft de afgehakte stenen aan (foto Monumentenbezit).

Afb. 52 De afgehakte lijst stopt bij de pijl. De A geeft de natuursteen onderdorpel van de gevelopening aan, het is de bovenkant van de borstwering. Waar de profiellijst op de eerste verdieping onder de borstwering stopt, stopt deze hier boven de borstwering. Door de verlaging van de begane grond vloer met 40cm. is dit ontstaan. De B geeft een muurstijlsleuf en natuursteen console aan die in de vierde bouwfase werd aangebracht (foto Monumentenbezit).

De vierde bouwfase: de verbouwing van 1384

De verbouwing van 1384 vond plaats onder leiding van Jan van Boechorst. Hij was op dat moment kastelein en hield bij welke werkzaamheden er werden uitgevoerd.³⁸ Er is een door hem opgestelde rekening van de verbouwing bewaard gebleven, die het uitgevoerde werk tot in detail beschrijft. Hieronder wordt wat dieper op de inhoud daarvan ingegaan.³⁹

De bouwlagen van de donjon worden in de rekening aangeduid als *zolre*. Er is een *nederste zolre*, een *middelsten zolre* en een *overste zolre*. De eerstgenoemde moet opgevat worden als de vloer van de eerste verdieping, de volgende als de tweede verdiepingvloer en de *overste zolre* dus als de vloer in de kapverdieping. De materialen, die in de verdiepingvloeren zijn verwerkt, worden in de rekening allemaal apart genoemd. Aan het eind worden de timmerwerkzaamheden per verdieping opgegeven. Zo staat er:

Eerst in den nedersten zolre in den toern VI balken, XII sluetelen, XII stantvinken ende XII carbeel, gheribbet op tweedeel roede voets ende ghesolret met planken ghevedert d'een in d'ander met tweeen valdueren d'een tegen d'ander slutende ende daeran een ghebroken trappe wel bescoten ende een uytghesteken still ende alle die oude vensteren ghenoecht slutende als si horen ende VIII nuwe vensteren aen haec ghehangen.

Dit gaat onder meer over de draagconstructie van de eerste verdiepingvloer. Die bestond uit zes nieuwe gebinten. Die gebinten waren dus zichtbaar op de begane grond. Vanaf de begane grond leidde een trap door een afsluitbare vloeropening naar de eerste verdieping.⁴⁰ Verder werden bestaande vensters gerepareerd en vernieuwd. Ook werd er een uitbouw voor een toilet (*uytghesteken still*) gemaakt aan de buitenzijde van de gevel. Over de haardpartij staat er:

Meester Willem knecht van Nivel dat hi den scoersteen op den nedersten zolre overwelve op die ijsen die daer onder legghen, II daghe op siins selfs cost.

Blijkbaar werd er een nieuwe haardboezem gemaakt op de begane grond of een stookvloer gemaakt in de nieuwe vloer van de eerste verdieping. Dit is niet goed uit de rekening op te maken. Voor de *middelsten zolre daer boven* (tweede verdieping) gelden gelijksoortige werkzaamheden. Ook hier zijn zes gebinten aangebracht, bestaande uit balken, sleutelstukken, korbelen en muurstijlen (*stantvinken*). Wederom een vloerluik met een trap. Bestaande vensters zijn hersteld, er zijn vier nieuwe gemaakt en *een stille met enen poertael binnen op den zolre*.

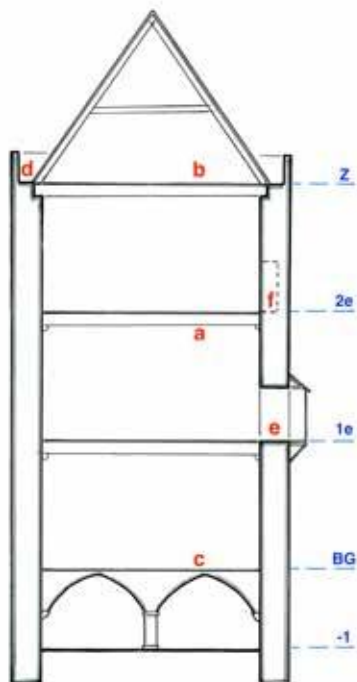
In de tekst is sprake van twee toiletten. Een op de eerste verdieping, de *uytghesteken still*, en een op de tweede verdieping, die werd voorzien van een portaal. De werkzaamheden aan de *uytghesteken still* op de eerste verdieping betreffen waarschijnlijk niet echt de aanleg van een toilet, maar de bouw van een houten portaal dat leidde naar de toiletis die op deze bouwlaag aan de buitenzijde van de gevel is aangebracht.

Over de zolderverdieping is de rekening vrij kort. Op de *overste zolre daer boven*, zijn planken gebruikt die van de *nedersten zolre broken worden*. Met die bestaande planken kon de halve vloer worden gelegd. Er komt ook een korte trap die aansluit op de *wendenstien in die muer die men opgaet*. Daarnaast werden er 10 nieuwe vensters geleverd.

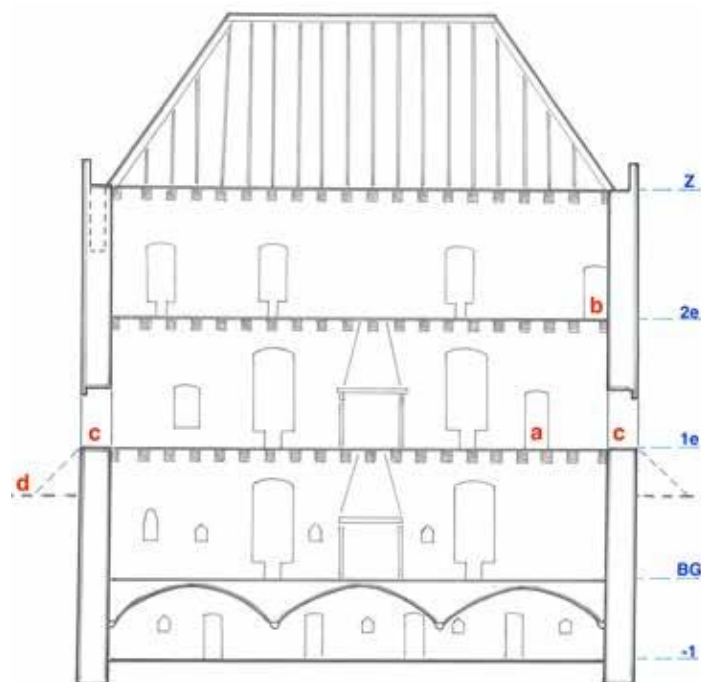
De rekening bevat verder de nodige posten voor het inhakken van de sleuven voor de muurstijlen en het boren van gaten voor de verankering van muurstijlen en balken.⁴¹ Daarnaast staan er posten in voor herstelwerk van oude balkgaten en breekwerk voor het opleggen van *ribben* (kinderbinten). Onder de muurstijlen worden natuursteen consoles aangebracht: *stienen neuten onder die standvinken*. Uit de toren werden nog eens 21 bestaande balken verwijderd. Ze zijn hergebruikt om kleinere balken van te maken of trappen, planken en veren. In de rekening zijn geen grote posten opgenomen voor dakbedekkingen, kapconstructies of metselwerken aan de donjon. In totaal werden er 22 nieuwe vensters geleverd en werden bestaande vensters gerepareerd. Gezien de hoeveelheid aanwezige gevelopeningen wordt met begrip *venster* in deze rekening waarschijnlijk één deel van een dubbel raam- of luikstel bedoeld.

Interessant is ook dat in de rekening sprake is van rietdekking op een keukengebouw. De keuken lag blijkbaar buiten de donjon. Het is niet duidelijk of de keuken ooit in de donjon heeft gelegen. Er zijn geen sporen aangetroffen, in de vorm van putten, spoelbakken, ovens of anderszins, die daarop wijzen.

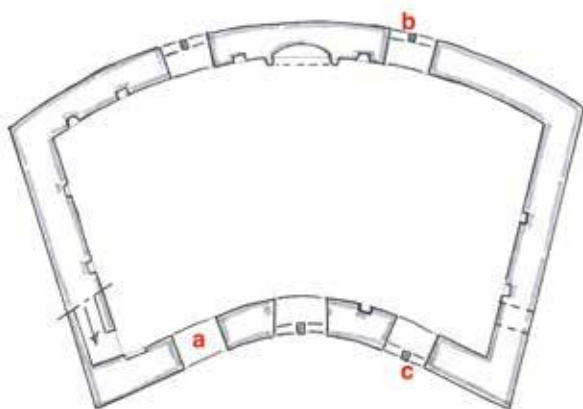
De rekening geeft door de gedetailleerde beschrijvingen een goed beeld van de donjon zoals die er na de werkzaamheden uitzag. Hieronder wordt dat verder uitgewerkt, maar eerst wordt bekeken hoe de donjon er vlak voor aanvang van de werkzaamheden in 1384 uitzag. Het donjonvolume stond op dat moment al volledig. Het bestond uit vijf bouwlagen: een overwelfde kelder, een begane grond, twee verdiepingen en een kapverdieping (afb. 53 en 54). De verdiepingshoogtes kwamen overeen met de huidige versnijdingen in het metselwerk. Gezien de grote hoeveelheid balken die in 1384 voor hergebruik vrijkwam (21 stuks), zullen de verdiepingvloeren in eerste instantie uit enkelvoudige balklagen hebben bestaan.⁴² Met de in de rekening genoemde *wendenstien in die muer* wordt de muurtrap in de noordwesthoek van de donjon

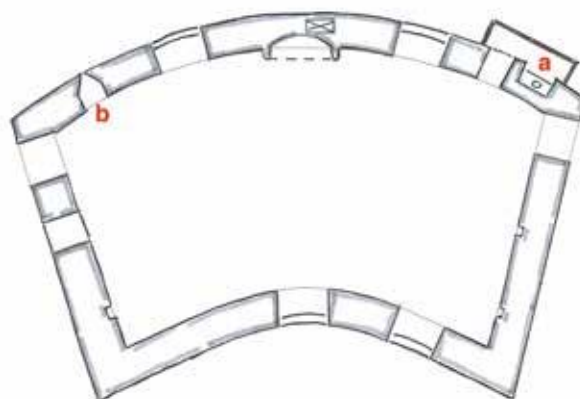
Afb. 53 Een dwarsdoorsnede van het gebouw vlak voor de verbouwing van 1384 (tekening auteur). Het gebouw bestond uit vijf niveaus. De constructie van de eerste en tweede verdiepingsvloer bestond uit een enkelvoudige balklaag (a). Het gebouw had een kap met een houten vloer erin (b), rond de kap liep een weergang (d). De begane grond had een stenen vloer over de keldergewelven (c). Op de eerste verdieping lag het toilet aan de buitenzijde in een nis in de gevel, deze was bereikbaar via een houten uitbouw (e). Op de tweede verdieping lag het toilet inpandig in een nis (f).

Afb. 54 Een langsdoorsnede van het gebouw vlak voor de verbouwing van 1384 (tekening auteur). De eerste en tweede verdiepingsvloeren bestonden uit een enkelvoudige balklaag. Op de begane grond en de eerste verdieping lag een haardpartij. Op de eerste verdieping leidde een doorgang (a) naar het toilet in de nis aan de buitenzijde van de gevel. Deze zal toen nog zijn afgewerkt met een korfboog. De huidige rechte beëindiging dateert uit een latere periode. Op de tweede verdieping lag een nis met een toilet (b). De weergang van de ringmuur was via ladders (d) bereikbaar via twee doorgangen op de eerste verdieping (c).

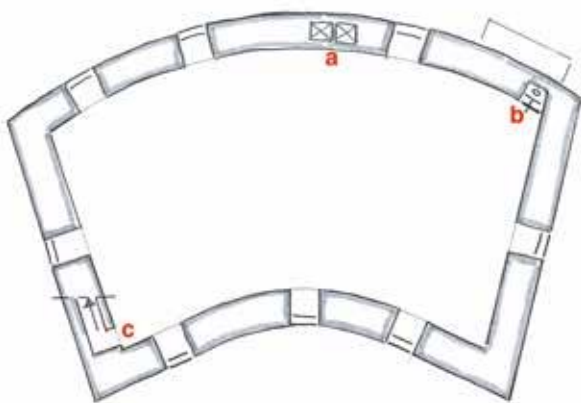

Afb. 55 De begane grond vlak voor de verbouwing van 1384 (tekening auteur). Het gebouw had inmiddels de overwelfde kelder gekregen. In de noordwand was een nieuwe muurtrap gemaakt. Deze lag bij de entree tot het gebouw (a). De gevelopeningen in de oostgevel waren voorzien van een indeling met een tussenzuiltje (b). De gevelopeningen in de westgevel hadden deze indeling ook (c).

Afb. 56 De eerste verdieping vlak voor de verbouwing van 1384 (tekening auteur). Het toilet aan de buitenzijde hoort bij de oorspronkelijke opzet van het gebouw. Hier zal dus al een getimmerde uitbouw voor gelegen hebben (a). Het schietgat in de oostgevel (b) was nog geheel open.

bedoeld.⁴³ De toevoeging *die men opgaet*, die in de rekening bij deze trap staat genoteerd, zou kunnen betekenen dat men de muur daadwerkelijk opgaat. Met andere woorden: dat de trap leidde naar een weergang rondom de kap. Er heeft dan van het begin af aan een weergang op de donjon gelegen en die is al die tijd in gebruik gebleven. De muurtrap hoort immers bij de aller vroegste versie van de donjon. De kapconstructie wordt in de rekening van 1384 niet genoemd. Er zijn dus geen werkzaamheden aan de kap uitgevoerd, die bleef volledig als bestaand. Hoe de kap eruit heeft gezien en of deze tussentijds al een keer was vervangen, is niet te zeggen. Er zijn geen bouwsporen gevonden die onomstotelijk wijzen op een vernieuwing van de kap voor 1384. Het enige dat op een verandering wijst, zijn de sleuven boven in de oost- en westgevel. Een mogelijk moment waarop de kap kan zijn aangepast is het begin van de 14de eeuw toen er veel werk aan het dak is verricht.⁴⁴ Het totale gebrek aan verband tussen de sleuven en de gevelindeling op deze verdieping en het ontbreken van samenhang met de constructie uit 1384 spreken dit echter tegen. Daarom is in dit onderzoek het uitgangspunt dat de sleuven bij de herbouw van de kap aan het begin van de 17de eeuw horen.

Afb. 57 De tweede verdieping vlak voor de verbouwing van 1384 (tekening auteur). Deze verdieping had geen stookplaats. In de muur lagen de rookkanalen van de haarden op de begane grond en eerste verdieping (a). In de zuidoosthoek lag een toilet (b). In de noordwesthoek een muurtrap (c) naar de weergang van de donjon. Om die trap te bereiken zal er in de hoek al een trap of ladder gestaan hebben, in 1384 werd deze vervangen. Er zal ook al een trap vanaf de tweede verdieping naar de kapverdieping hebben gelopen.

De twee toiletten, die in de rekening worden genoemd, hebben beide een met het muurwerk mee gemetselde koker. Een dergelijke constructie kan alleen direct bij de aanleg van de donjon zijn ontstaan. Het timmerwerk voor de twee *stillen*, dat in de rekening wordt genoemd, sloot dus aan op bestaande toiletten. Er zal dan ook al voor 1384 een uitbouw op de eerste verdieping hebben gelegen om de toiletten aan de buitenzijde van de gevel te bereiken. De haardpartij die in de rekening wordt genoemd, ten slotte, is die in de oostgevel (afb. 55, 56 en 57). De haardpartij in de zuidgevel bestond toen nog niet, deze stamt uit een latere bouwfase. Daar wordt elders in de tekst verder op in gegaan.

Het werk in 1384 was voornamelijk gericht op de aanpassing van de hoofdconstructie. Door de overspanning van ruim acht meter waren de bestaande balken in de loop der jaren waarschijnlijk behoorlijk gaan doorbuigen. Vervanging was technisch nodig en ging gepaard met een modernisering van de constructie. De enkelvoudige balklagen maakten plaats voor een samengestelde balklaag. De opbouw van die nieuwe constructie, met muurstijlen, sleutelstukken en korbelen, had een grote invloed op de uitstraling van de vertrekken. Het plaatsen van de constructie ging gepaard met veel hak- en breekwerk en daar zijn nog altijd volop sporen van terug te vinden.

Ter hoogte van de tweede verdiepingvloer zijn in de oostwand tijdens de werkzaamheden van 2017-2019 veel restanten van balkgaten gevonden. Meer dan er in eerste instantie zichtbaar waren. Door het verwijderen van voegwerk raakte de opvulling van de gaten los en kwamen ze bloot te liggen. De gaten zijn geïnventariseerd en vervolgens weer dichtgezet als bestaand. In veel gevallen lagen boven de balkgaten sporen van in het metselwerk uitgehakte inkassingen. Ook hiervan kwamen sommige, door het uithakken van de voegen, geheel of gedeeltelijk bloot te liggen (afb. 58). Er is een duidelijk verband zichtbaar tussen de muurstijlsleuven, de balkgaten en de inkassingen (afb. 59). De inkassingen zijn destijds gemaakt om de moerbalken van de nieuwe constructie te kunnen plaatsen. Inkassingen op plekken waar geen muurstijl werd geplaatst, werden gemaakt om bestaande balken te verwijderen voor hergebruik. Balkgaten waarbij geen inkassing is aangetroffen stammen uit een andere fase, of de balk die hier zat was dermate slecht dat deze niet hergebruikt hoefde te worden en kon worden afgezaagd.

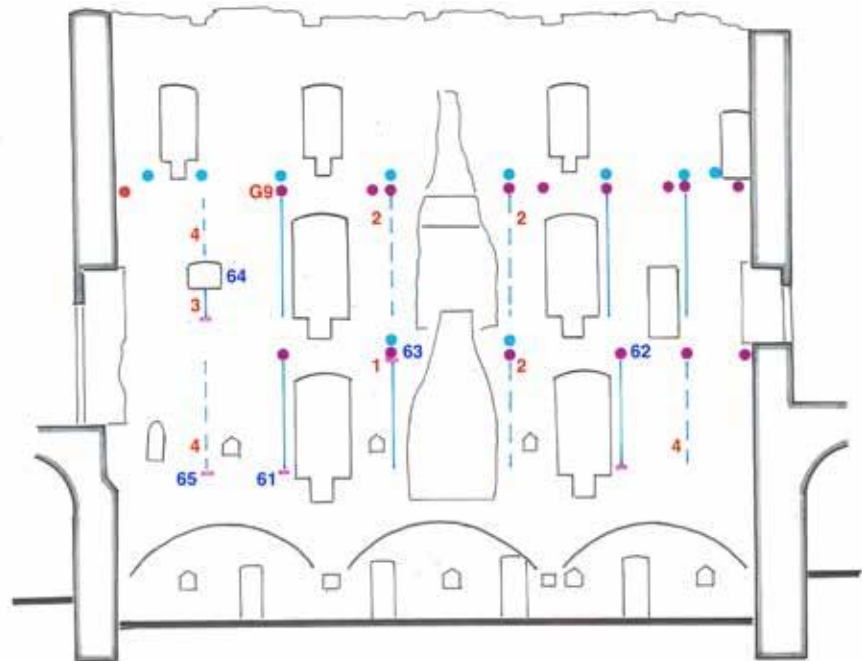
Aan de westzijde zijn soortgelijke sporen aangetroffen (afb. 60). Hier is een duidelijk verband zichtbaar tussen de gevonden balkgaten en de muurstijlsleuven. Er zijn echter veel minder inkassingen gevonden. De twee die zijn aangetroffen

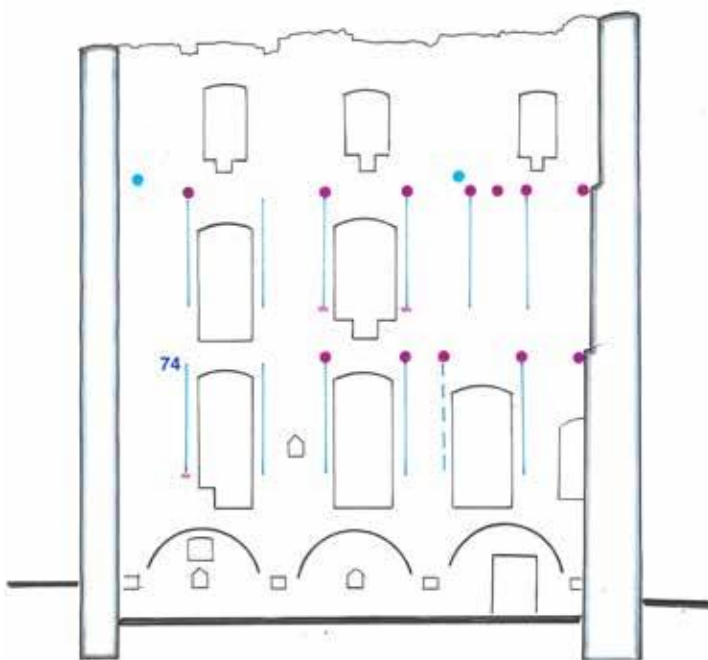
Afb. 58 Opnametekening van een gevelvlak op de tweede verdieping aan de oostzijde (positie G9 op afb. 59). Boven het balkgat (G9) zijn de sporen zichtbaar van een inkassing (I6). Deze werd gemaakt om de moerbalk van een van de nieuwe gebinten te kunnen plaatsen en is weer met metselwerk opgevuld toen de moerbalk geplaatst was. De naden tekenen zich nog duidelijk in het metselwerk af (blauwe stippellijn). Op het balkgat sluit aan de onderzijde een muurstijlsleuf aan (MS). De horizontale stippellijn geeft de versnijding in het metselwerk aan ter plaatse van de voormalige verdiepingvloer (VL) (afbeelding auteur).

hebben geen verband met de muurstijlen en zullen gediend hebben bij het verwijderen van bestaande balken. Voor het aanbrengen van de nieuwe balken zullen de inkassingen aan de oostzijde voldoende zijn geweest.⁴⁵ Ook zal het vele restauratiewerk, dat in de loop der tijd aan deze zijde heeft plaatsgevonden, bouwsporen hebben uitgewist.

Ter hoogte van de eerste verdiepingvloer zijn tijdens de restauratie in 2017-2019 veel minder werkzaamheden uitgevoerd. Hierdoor zijn er ook minder bouwsporen bloot komen te liggen. Toch kan van deze bouwlaag ook gezegd worden dat er een verband is tussen de inkassingen en de muurstijlsleuven (afb. 59 en 60). Op twee plekken, aan de oostzijde, zijn duidelijke sporen zichtbaar van inkassingen. Bij de meeste andere muurstijlsleuven en balkgaten zijn onregelmatigheden in het metselwerk zichtbaar, die kunnen wijzen op een inkassing. Op afbeelding 61 tot en met 65 zijn enkele details aangegeven.

Afb. 59 Aanzicht van de oostwand met daarin de aangetroffen balkgaten (paarse stip) en de bovenliggende inkassingen (blauwe stip). Bij de rode stip heeft, gezien de aangetroffen reparaties met kleine stenen, ook een balkgat gezeten. De getrokken blauwe lijnen geven de aanwezige muurstijlsleuven aan. De gestippelde lijnen de posities waar logischerwijs een muurstijl zal hebben gezeten. De roze rechthoekjes geven de aangetroffen natuursteen consoles aan. Bij G9 ligt het gat van afb. 58. Met de 1 is de positie aangegeven waar een console direct onder het balkgat is aangetroffen (afb. 63). Mogelijk is de onderliggende muurstijlsleuf nooit gebruikt. De sleuf is lange tijd dichtgemetseld geweest en rond 1970, bij een restauratie, geopend. Bij de met een 2 aangeduide posities zou logischerwijs ook een muurstijlsleuf moeten lopen. Wellicht heeft men besloten deze nooit te maken toen men bedacht de sleuf bij 1 niet te gaan gebruiken. Bij 3 is een deel van een sleuf gereconstrueerd. De console is wel origineel (afb. 64). Bij de met een 4 aangeduide posities zou logischerwijs ook een sleuf moeten zitten, maar daar ontbreekt deze. Er zijn hier geen dichtgezette sleuven gevonden of sporen van latere reparaties. Hier stonden de muurstijlen vermoedelijk koud tegen de muur en was een sleuf niet nodig. De bovengenoemde reconstructie (3) zal er dan nooit gezeten hebben, enkel een console. De nummers 61 t/m 65 verwijzen naar de desbetreffende afbeeldingen (tekening auteur).

Afb. 60 Eenzelfde aanzicht voor de westwand. De twee inkassingen die hier zichtbaar zijn hebben geen verband met de onderliggende balkgaten. Ze hebben waarschijnlijk gediend om bestaande balken te verwijderen voor hergebruik. Bij de gestippelde lijn heeft in het verleden wel een muurstijlsleuf gezeten, deze is later dichtgemetseld. In de zijwand van de gevelopening is het restant van een console te zien. Nummer 74 verwijst naar de afbeelding met dit nummer (tekening auteur).

Afb. 61 Foto van een van de muurstijlsleuven in de oostgevel op de begane grond (zie afb. 59 voor de positie). De stippellijn geeft de zijkant aan van de sleuf die direct naast de gevelopening in het metselwerk is uitgehakt. De positie van de muurstijlen werd afgestemd op de bestaande gevelindeling. In de sleuf is het gat te zien waar de verankering van de muurstijl doorheen liep (1). Onder in de sleuf is nog het restant te zien van de natuursteen console (2) (foto Monumentenbezit).

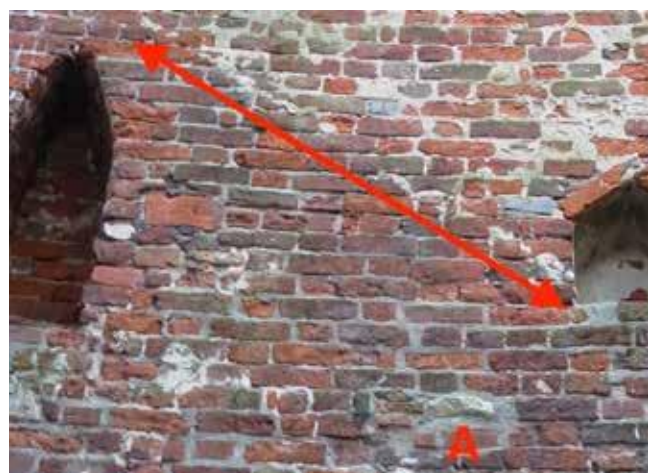
Afb. 62 Een muurstijlsleuf die in de rollaag boven een gevelopening (A) is gehakt (zie afb. 59 voor de positie). Bij B zijn een aantal bijgehakte stenen zichtbaar. De C geeft de balksparing boven de muurstijlsleuf aan (foto Monumentenbezit).

Afb. 63 De natuursteenconsole (A) die in de oostgevel direct onder het balkgat zichtbaar is (zie afb. 59 voor de positie). Is dit een verandering van inzicht tijdens de bouw? Of een latere aanpassing? De B geeft de bovenliggende balksparring aan. De C de muurstijlsleuf, die bij een eerdere restauratie weer bloot is gelegd. Voor die tijd was hij opgevuld met metselwerk (foto Monumentenbezit).

Afb. 64 Het dichtgemetselde schietgat op de eerste verdieping in de oostwand (zie afb. 59 voor de positie). In 1384 werd deze dichtgemetseld zodat er een muurstijl kon komen te staan. De A geeft de console aan, die onder die muurstijl zat. Bij B ligt een stuk muurstijlsleuf dat gereconstrueerd is. De onregelmatigheden onder de console (C) wijzen op de mogelijke aanwezigheid van een in inkassing ten behoeve van het aanbrengen van de moerbalk van een van de gebinten op de begane grond (foto Monumentenbezit).

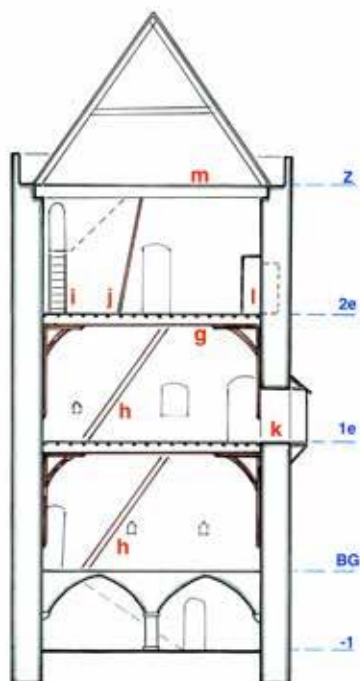
Afb. 65 Een console (A), zonder muurstijlsleuf, op de begane grond (zie afb. 59 voor de positie). Hier stond de muurstijl vermoedelijk koud tegen het metselwerk aan. Vlak boven de schuine pijl ligt nog een spoor van de overkapping die hier in de zeventiende eeuw werd aangebracht (foto Monumentenbezit).

Over de donjon na de verbouwing van 1384 kan het volgende worden gesteld (afb. 66 - 70):

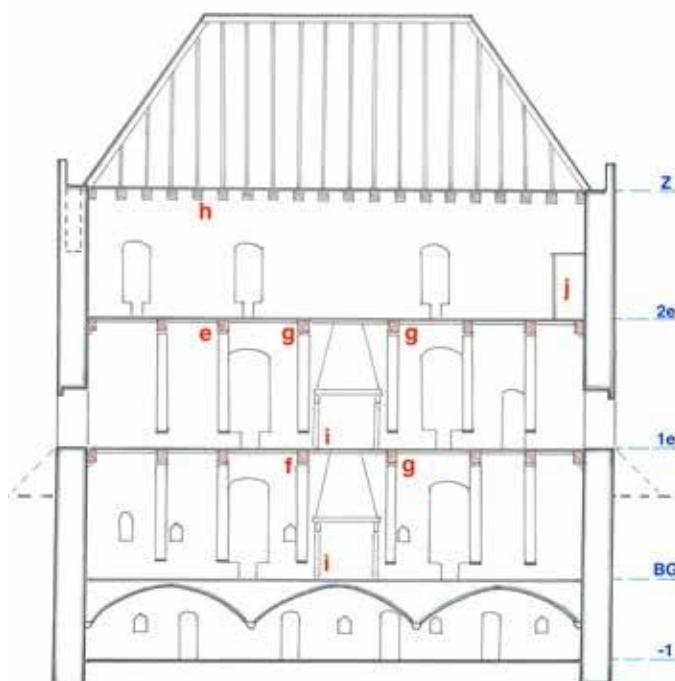
- De donjon had een overwelfde kelder. Hier was niets aan veranderd.
- De zaal op de begane grond kreeg een nieuwe houten draagconstructie van zes jukken. Deze was afgestemd op de bestaande gevelindeling. De muurstijlen van de jukken rustten op natuursteen consoles. Tussen de jukken lag een balklaag van kinderbinten.⁴⁶ Een nieuwe houten trap leidde naar de eerste verdieping. De haardpartij in de oostgevel werd gewijzigd. Welke wijziging precies plaatsvond is niet

duidelijk. Het kan gaan om een nieuwe haardboezem op de begane grond of een nieuwe stookvloer in de eerste verdieping.

- De vloer van de zaal was waarschijnlijk een stenen vloer over de keldergewelven.
- De eerste verdieping kreeg een nieuwe houten vloer en verder eenzelfde houten draagconstructie als de begane grond. In het hart van de oostgevel lag een haardpartij. Er werd een nieuwe uitbouw gemaakt voor het bestaande toilet aan de buitenzijde van het gebouw. Een nieuwe houten trap leidde naar de tweede verdieping.

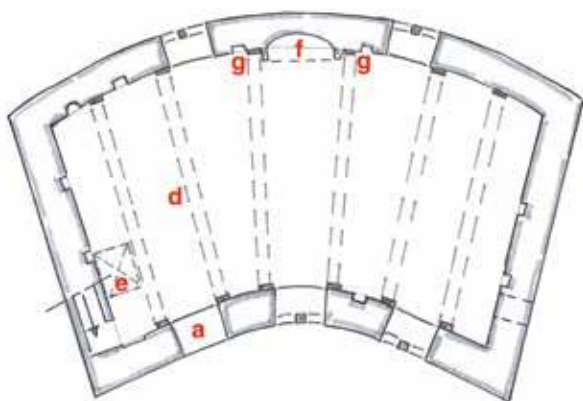
Afb. 66 Een dwarsdoorsnede van het gebouw na de verbouwing van 1384 (tekening auteur). Hierin is de indeling van de noordgevel geprojecteerd. De twee stippellijnen geven de bestaande muurtrappen aan. De draagconstructie van de eerste en tweede verdiepingvloer was vernieuwd. De enkelvoudige balklaag had plaatsgemaakt voor een samengestelde balklaag, waarvan de moerbalken gedragen werden door sleutelstukken, korbelen en muurstijlen (g). Er waren twee nieuwe houten trappen aangebracht om de verdiepingen bereikbaar te maken (h). Op de tweede verdieping was een trap aangelegd naar de muurtrap in de noordwesthoek (j). Via deze weg kon de weergang boven op de donjon bereikt worden. Naar de vloer in de kap liep een bestaande trap of ladder (j). De uitbouw ten behoeve van het toilet aan de buitenzijde van het gebouw, op de eerste verdieping, was vernieuwd (k). Het toilet op de tweede verdieping was voorzien van een portaal (l). In de kap was een nieuwe vloer gelegd van bestaand materiaal (m).

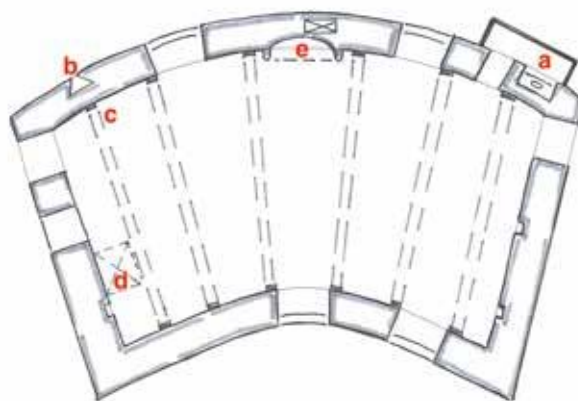
Afb. 67 Een langsdoorsnede van het gebouw na de verbouwing van 1384 (tekening auteur). De enkelvoudige balklagen hadden plaatsgemaakt voor een samengestelde balklaag (e). Op een plek (f) werd tijdens de restauratie de natuursteen console aangetroffen direct onder de balksparing. Wellicht heeft men ervoor gekozen om hier de muurstijlen helemaal niet te maken en de balk in de muur op een console op te leggen. De drie andere muurstijlen rond de haardpartijen (g), zouden dan logischerwijs ook niet zijn aangebracht. De kapconstructie met de bijhorende balklaag (h) bleef ongewijzigd. Er werd alleen een nieuwe vloer gelegd van bestaande delen. Op de begane grond werd de haardpartij mogelijk voorzien van een nieuwe boezem, of op de eerste verdieping werd een nieuwe stookvloer voor de haard aangebracht (i). De rekening van 1384 is hier niet helemaal duidelijk over. Op de tweede verdieping werd een portaal gebouwd voor de bestaande toilet (j).

- Op de tweede verdieping was een nieuwe vloer aangebracht. Er werd een portaal gemaakt voor het bestaande toilet aan de binnenzijde. Vanaf de vloer leidde een houten trap naar de toegang van de muurtrap in de noordwesthoek. Zo kon de weergang boven op de donjon worden betreden.
- Boven de tweede verdieping lag de bestaande kapconstructie. Er werd een nieuwe vloer in gelegd, deels van hergebruikte vloerplanken.
- Er lag in die tijd alleen een haardpartij op de begane grond en eerste verdieping. De tweede verdieping had geen haardpartij.

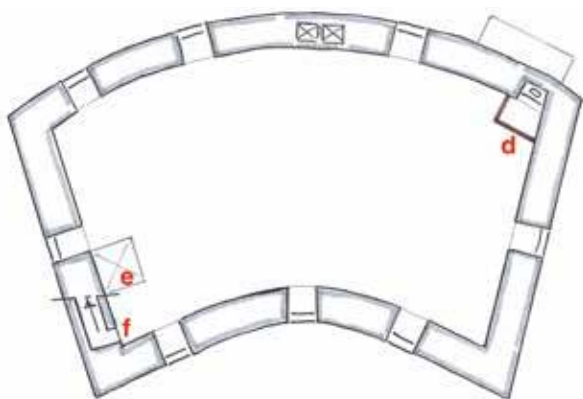
- Er zijn in de donjon geen sporen aangetroffen van tussenwanden. Elke verdieping lijkt te hebben bestaan uit één grote zaal. Dit past bij de vrij symmetrische verdeling van gevelopeningen en muurstijlen. Ook zal hierdoor het architectonische effect van de gebogen wanden zijn versterkt. Het is mogelijk dat er enkele lichte scheidingswanden in de vertrekken hebben gestaan. Bijvoorbeeld rond de trappen en als voorportaal van de *stille* op de tweede verdieping.
- De in de rekening genoemde *vensters* werden allemaal aangebracht voor bestaande gevelopeningen.

Afb. 68 De begane grond na de verbouwing van 1384 (tekening auteur). Er was een nieuwe draagconstructie aangebracht, bestaande uit zes jukken (d). Tegen de noordgevel lag een nieuwe trap met een vloerluik (e), de locatie is hypothetisch. De haardpartij op deze bouwlaag werd mogelijk voorzien van een nieuwe boezem (f). Wellicht heeft men tijdens de bouw besloten om de twee muurstijlen aan weerszijden van de haard (g) niet te maken. Er was hier weinig ruimte.

Afb. 69 De eerste verdieping na de verbouwing van 1384 (tekening auteur). Bij het toilet was een nieuwe uitbouw gemaakt (a). Het schietgat (b) was dichtgemetseld ten behoeve van het plaatsen van de nieuwe draagconstructie, die ook hier was opgebouwd uit zes jukken (c). Net als op de begane grond was hun positie afgestemd op de gevelindeling. Aan de noordzijde lag een trap met vloerluik (d), de locatie is hypothetisch. Mogelijk werd er een nieuwe stookvloer gemaakt voor de haard in de oostgevel (e).

Afb. 70 De tweede verdieping na de verbouwing van 1384 (tekening auteur). Er veranderde weinig aan de plattegrond. Het toilet in de zuidoosthoek kreeg een portaal (d). Aan de noordzijde lag in de buurt van de muurtrap het nieuwe vloerluik (e), de positie is hypothetisch. Er werd ook een trap gemaakt naar de muurtrap. Deze zal helemaal in de hoek hebben gezeten (f). De trap naar de kapverdieping wordt in de rekening niet genoemd en zal niet zijn gewijzigd.

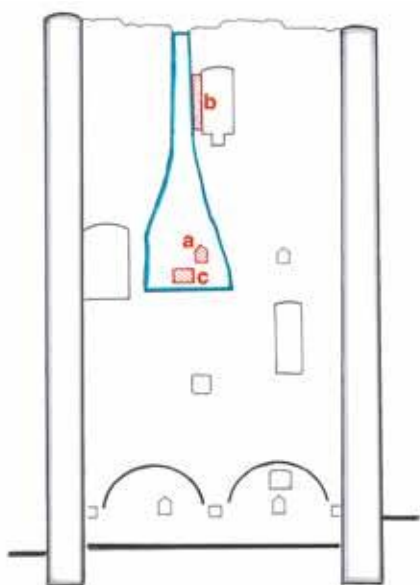
De vijfde en zesde bouwphase: een periode van verval gevolgd door wederopbouw

De opzet van de donjon is na 1384 waarschijnlijk lange tijd ongewijzigd gebleven. Het gebouw werd steeds minder gebruikt. Het wonen verplaatste zich naar de voorburcht en de donjon kreeg een rol als opslagplaats. Aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog werd de donjon in brand gestoken en deels verwoest. Er bleef een ruïneus gebouw achter. Het is te zien op verschillende tekeningen van rond 1600 (afb. 6). Hoeveel er precies van het interieur verloren ging is niet duidelijk. Deze periode van verminderend gebruik, eindigend in verval, wordt aangeduid als de vijfde bouwphase en kwam in 1605 ten einde.

Er volgde een korte periode van wederopbouw. Dit is de zesde bouwphase. Uit tekeningen van die periode blijkt dat de donjon werd voorzien van een nieuwe kap met kleine dakkapellen en ornamenten op de nok (afb. 7). Ook was er een nieuw kozijn aangebracht in de noordgevel.⁴⁷ Er werd serieus werk gemaakt van herstel. Dit wordt onderschreven door verschillende bouwsporen aan de binnenkant van de donjon. De eerste daarvan is de haardpartij in de zuidwand. Het rookkanaal en de stookplaats hiervan zijn in het metselwerk gehakt. In de achterwand van de stookplaats werd tijdens de werkzaamheden van 2017-2019 bovendien een dichtgemetselde kaarnis aangetroffen (afb. 71 en 72).⁴⁸ Het rookkanaal loopt heel dicht langs de gevelopening op de tweede verdieping en daar zijn reparaties zichtbaar met aanmerkelijk kleinere stenen met een formaat van 21x10x4,5cm (afb. 73). Dergelijke stenen zijn

Afb. 72 De haardpartij op de eerste verdieping in de zuidwand. Hierin is ook de aangetroffen kaarnis zichtbaar (foto Monumentenbezit).

Afb. 71 Aanzicht van de zuidwand. De blauwe lijn geeft de haardpartij en het rookkanaal aan die aan het begin van de 17^e eeuw in deze wand werden aangebracht. Destijds lagen in deze wand twee kaarnissen ter hoogte van de eerste verdieping. Een van die nissen (a) is dichtgemetseld omdat hier een haardpartij kwam. Bij het hakwerk voor de aanleg van het rookkanaal bezweek een deel van de zijwand van de gevelopening (b). Dit werd aangeheeld. Het vierkante vlak in de achterwand van de stookplaats is mogelijk van een haardplaat geweest (c) (tekening auteur).

Afb. 73 Het aangeheelde metselwerk tussen het rookkanaal en de gevelopening op de tweede verdieping in de zuidwand, aangegeven met de b. op afbeelding 71 (foto Monumentenbezit).

ook gebruikt voor de twee zijwanden van de haard op de eerste verdieping en voor het dichtzetten van de kaarsnis. Het is een steenformaat dat past bij het begin van de zeventiende eeuw. Reparaties met stenen van dit formaat komen ook voor in de achterwand van de haardpartij in de oostgevel. Gezien het werk aan de haardpartijen, zullen er toen ook verdiepingvloeren zijn geweest. Of de bestaande vloeren zijn gerepareerd of geheel vernieuwd is niet duidelijk. Waarschijnlijk werden in deze periode ook de bestaande muurstijlsleuven opgevuld. In de westgevel zijn in een aantal sleuven nog altijd de restanten van die opvulling te zien (afb. 74). Op foto's uit 1933 is te zien dat dit op enkele plekken in de oostgevel toen ook het geval was.⁴⁹ Waarschijnlijk zijn alle sleuven opgevuld geweest en door erosie, of bij latere restauraties, weer geopend.

Ook de doorgang naar de keldertrap op de begane grond kwam in deze fase tot stand (afb. 45). Het is een periode van wederopbouw en de vormgeving met een ronde boog en twee geprofileerde consoles past bij de Hollandse Renaissance van het begin van de zeventiende eeuw. Het roept echter wel een aantal vragen op. De doorgang is namelijk te laag voor het huidige niveau van de begane grond vloer. Dit moet dan geheel of gedeeltelijk lager hebben gelegen. Dat kan alleen als de kelder op deze plek ontbrak.⁵⁰ Dit is gezien de eerdere verwoesting niet ondenkbaar, maar het is niet duidelijk hoe de begane grond er dan verder uitzag, of deze nog bruikbaar was en hoe deze dan moet worden gezien in het licht van het hierboven beschreven herstel op de bovenliggende verdiepingen. Op basis van de huidige gegevens is dit niet te achterhalen.

Afb. 74 Twee dichtgezette muurstijlsleuven aan weerszijden van een gevelopening in de westwand op de begane grond aangegeven met stippellijnen. Positie aangegeven op afbeelding 60 (foto Monumentenbezit).

De zevende bouwfase: definitief een ruïne

De wederopbouwperiode was geen lang leven beschoren. In 1614 werden de werkzaamheden gestaakt. De donjon bleef in onafgemaakte staat achter. Op tekeningen van begin zeventiende eeuw is te zien dat diverse gevelopeningen toen inmiddels dicht waren gemetseld (afb. 7). Waarschijnlijk bij wijze van consolidatie van het gebouw. In 1677 brak er wederom brand uit in de donjon. Veel van het herstel van de decennia daarvoor zal toen teniet zijn gedaan. Het dak was in ieder geval helemaal verwoest. Er werden geen wederopbouw pogingen meer ondernomen. De donjon kreeg een bestaan als ruïne. Waar dit noodzakelijk was, werden onderdelen gerepareerd. Door de hele ruïne zijn hier sporen van te

vinden. Ze zijn niet allemaal even goed aan een bepaalde periode te verbinden, maar er zijn wel een aantal dingen met enige zekerheid vast te stellen: In het begin kreeg de donjon een praktische rol in het beheer van de terreinen rond de ruïne en de houtvesterswoning. Er werden schuren en overkappingen in en om de ruïne aangelegd. Hiervan zijn op enkele plekken nog de aanzetten te zien in het metselwerk (zie bijv. op afb. 65 en 75). Om praktische redenen zijn toen twee nieuwe toegangen naar de kelder gemaakt, een in de noordgevel en een in de oostgevel (beide doorbraken zijn inmiddels dichtgezet). Afgebrande balken werden verwijderd. De balksparingen werden dichtgezet met kleine steentjes. De binnenzijde van de donjon werd voorzien van een pleisterlaag van een grove

Afb. 75 De binnenzijde van de donjon rond 1900. Rechts is duidelijk een schuine lijn zichtbaar die het gestukadoorde deel van de binnenzijde scheidt van het niet gestukadoorde deel. Hier lag voorheen een schuin dak. Deze scheidingslijn is inmiddels vervaagd maar nog altijd zichtbaar. De opening die in het midden van de noordgevel zichtbaar is, werd gemaakt voor lichttoetreding onder deze overkapping. De sparing is tegenwoordig dichtgemetseld maar nog wel zichtbaar. De ijzeren trekankers werden aan het eind van de negentiende eeuw in de donjon aangebracht om deze meer constructieve samenhang te geven. Zo'n zeventig jaar later werden ze weer verwijderd. Er kwam een betonbalk boven op de oostgevel voor in de plaats (foto collectie RCE inv. nr. 37.732).

schelpkalk. Het is een vroege vorm van consolidatie van het ruïneuze bouwwerk. In de loop der jaren zal steeds onderhoud zijn uitgevoerd, al was het maar om gevaarlijke situaties voor de opstallen in en om de donjon te voorkomen.

Hoe het de kelder al die jaren is vergaan is niet duidelijk, maar de huidige restanten roepen daar wel vragen over op. De kelder is, op de aanzetten van de gewelven na, volledig verdwenen. Er zijn geen restanten van een vloer of kolommen.⁵¹ Is de kelder in een keer verwoest, bijvoorbeeld in 1573, dan heeft men dat toen heel grondig gedaan. Waarschijnlijker is dat de kelder in verschillende fases werd gesloopt. Een deel verdween in 1573. Een ander bij de brand van 1677. De rest in de loop der jaren als gevolg van sloop. Bijvoorbeeld ten behoeve van bouw materiaal elders. Hoewel het in verkoopaktes van de negentiende eeuw een uitdrukkelijke bepaling was om geen delen van de ringmuur en de donjon te slopen, werden er door de jaren heen wel degelijk stukken van de muur en het poortgebouw afgebroken. Waarom ook niet van de kelder in de donjon? Het kan een gewoonte zijn die al na de brand van 1677 is ontstaan. De kelder was immers makkelijk te bereiken voor materiaal dieven. De aanwezigheid of afwezigheid

van stucwerk op de gevels en het verschil in vertandingen in het metselwerk kan een indicatie zijn voor de volgorde waarin delen van de kelder zijn verdwenen. De zuidwesthoek zal dan als laatste zijn verdwenen.⁵² Op foto's van rond 1900 is te zien dat de kelder er toen in grote lijnen uitzag als vandaag de dag (afb. 75). Nadien zijn wel de nodige restauratiewerkzaamheden uitgevoerd maar die hebben de aard en opzet van de restanten van de kelder niet veranderd.

De achtste bouwfase: de ruïne als cultureel erfgoed

Vanaf het moment dat de ruïne in handen kwam van de Nederlandse Staat, in 1888, kwamen de restauratie- en consolidatiewerkzaamheden in een ander daglicht te staan. Namelijk dat van het behoud van cultureel erfgoed. Werkzaamheden richtten zich niet alleen op het in stand houden van de ruïne, maar ook op studie naar de geschiedenis ervan en het zichtbaar maken van die geschiedenis in het bouwwerk. Vanwege dit wezenlijke verschil is de periode van consolidatie en reparatie in twee fases opgeknipt. Een voor 1888 en een na 1888.

Afb. 76 De doorgang die in de noordgevel werd gebroken. Foto van rond 1900 (foto collectie RCE inv. nr 37.735).

Afb. 77 De dichtgezette doorbraak in de noordgevel in september 2020. Door de uitgespoelde voegen is deze nog duidelijk te herkennen (foto Monumentenbezit).

Afb. 78 Foto van rond 1900. De doorgang die in de oostgevel werd gebroken (foto collectie RCE inv.nr. 38.200).

Er zijn verschillende fotoseries bewaard van de binnenzijde van de donjon van rond 1900 en 1933.⁵³ Hieruit is een beeld te krijgen van de restauratiewerkzaamheden die in de periode na 1888 zijn uitgevoerd. De belangrijkste daarvan zijn de volgende:

- De dichtgemetselde gevelopeningen werden weer geopend, evenals de toiletmissen en de nis met spitsboog in de oostgevel
- Vlakke muurwerk werden ontleisterd. Hiervan zijn plaatselijk haksporen te zien op de stenen.⁵⁴ Ook zal door het openen van de gevelopeningen veel pleisterwerk op een natuurlijke wijze zijn weggesleten.
- Muurstijlsleuven werden geopend en balkgaten met nieuwe stenen dichtgemetseld.
- Ook de doorbraak naar de kelder in de linkerhoek van de noordgevel werd weer dichtgemaakt (afb. 76 en 77). Deze liep dwars door het keldertrappenhuis heen. Aan het begin van de twintigste eeuw werd de doorbraak gedicht en werd de binnenkant van het trappenhuis hersteld.⁵⁵ Niet lang

Afb. 79 De dichtgezette doorbraak in de oostgevel in september 2020. De lichtnis werd hierbij gereconstrueerd. Hier werden dezelfde materialen gebruikt als in de noordgevel met dezelfde aftekening als resultaat (foto Monumentenbezit).

daarna werd er een geheel nieuwe trap in het trappenhuis gemetseld.⁵⁶ Deze werd helemaal opgetrokken in nieuwe kloostermoppen met cementvoegen. Tussen de trap en het opgaande werk bleef een voeg van ca. 2cm zichtbaar. Ook al is er duidelijk werk van gemaakt om oud en nieuw tot een harmonieus geheel te laten samenvloeien, de reparaties aan de wanden van het trappenhuis zijn door de aard van de voegen, de kleur van de stenen en de scheuren tussen bestaand en nieuw werk goed af te lezen.

- De doorbraak naar de kelder in de oostgevel werd weer dichtgemetseld (afb. 78 en 79). Dit gebeurde in dezelfde periode als het dichtmetselen van de doorbraak aan de noordzijde. Het deurkozijn dat hier zat werd verwijderd en de lichtnis die er voor die tijd moet hebben gezeten werd gereconstrueerd.

- De andere lichtnissen werd toen gerestaureerd.
- Natuursteen elementen werden aangesmeerd met restauratiemortel
- Vrijwel alle zitbankjes in de gevelopeningen werden gereconstrueerd.

Veel consolidatie-elementen uit de periode na 1677 zijn blijven zitten. Zo zijn niet alle balkgaten met nieuwe kloostermoppen hersteld en zijn verschillende muurstijlsleuven gesloten gelaten. Of dit bewust is gedaan, is uit het huidige gebouw niet op te maken. Wel is duidelijk dat herstel- en reconstructiewerk in het verleden zorgvuldig is gedaan en er geen nieuwe bouwsporen zijn bij gemaakt (afb. 80).

Afb. 80 Zicht op de balkgaten in de westwand ter hoogte van de tweede verdiepvingsvloer, na afronding van de werkzaamheden in 2019. Het bovenste deel van de inkassing kwam tijdens de werkzaamheden bloot te liggen. Dit is zo gelaten. De inkassing is in 1384 gemaakt om een bestaande balk te verwijderen zodat deze kon worden hergebruikt (foto Monumentenbezit).

Besluit

Dit onderzoek laat wederom zien dat het metselwerk van de donjon een gecompliceerde lappendeken vormt. Hele duidelijke bouwnaden komen nauwelijks voor. Van onregelmatigheden is vaak lastig vast te stellen of ze bij een bouwfase of een restauratiecampagne horen. Bouwsporen zijn op verschillende manieren te interpreteren. Ze roepen veel vragen op en geven weinig antwoorden. Het is in die gevallen mogelijk om hypothesen op te stellen, maar lastig harde conclusies te trekken. Dat is eigenlijk nooit anders geweest. Er zijn in de loop der jaren vele hypothesen over de Ruïne van Teylingen opgesteld. Ook de bouwfaserings van de donjon, die uit het onderzoek van 2017-2019 blijkt, berust voor een deel op hypothesen. De rekening van Jan van Boechorst geeft een goed beeld van de donjon in 1384 en het is duidelijk dat de donjon uit een latere fase stamt dan de ringmuur. Wat er in de tussenliggende periode is gebeurd blijft voor een groot deel in nevelen gehuld.

Het zijn niet alleen de details van het metselwerk die vragen oproepen. De donjon als geheel doet dat ook. De vorm van het gebouw is uniek. Dit kan bijna niet anders dan een bewuste keuze zijn geweest. Doordat het gebouw bestond uit grote, niet ingedeelde ruimtes, bleef die bijzondere vorm aan de binnenzijde duidelijk voelbaar en zal in de opzet van de balklagen en vloerafwerkingen hebben doorgewerkt. Wat heeft men hier willen bouwen? Is het een architectonisch statement om indruk te maken op de buitenwereld? Dat de donjon, juist door zijn vorm, niet effectief te verdedigen was maakt des te meer duidelijk dat die verdediging bij de bouw helemaal geen doel zal zijn geweest. Het maakt de donjon van Teylingen meer tot een luxewoning dan een laatste uitwijkplaats voor tijdens een belegering. Hoe vertaalt dit zich vervolgens naar dit soort bouwwerken over het algemeen? Hoe militair waren ze en hoe zat de wooncultuur van de adel in de middeleeuwen in elkaar? Waar werden de verschillende bouwlagen voor gebruikt? Welke vertrekken waren privé en welke openbaar? Het zijn vragen voor de militaire historie en de cultuurgeschiedenis. Hopelijk zal aanvullend onderzoek in de toekomst de historie van dit markante bouwwerk en zijn functie verder ontrafelen.

Noten

- 1 Met dank aan Jan Kamphuis voor de bezoeken aan de bouwplaats en het kritisch meedenken tijdens het onderzoek en aan metselaars Leon de Cock en Dennis Bouwer voor het bij elk bezoek rondleiden langs de blootgelegde bouwsporen en de gesprekken daarover.
- 2 Den Hartog, van Immerseel en Coops 2004, 27-30.
- 3 Renaud 1952, 29. Teylingen lag te ver van de hoofdweg tussen Leiden en Haarlem af maar nam wel een belangrijke positie in langs de weg van Rijnsburg naar Lisse.
- 4 Annema en Kamphuis 1994, deel 1, IV-VI. De hypothese dat er al twee torens op het terrein moeten hebben gelegen is gebaseerd op het feit dat de ringmuur aan de oostzijde een onregelmatige maatvoering kent, terwijl de ringmuur aan de westzijde juist een zeer regelmatige maatvoering kent. Een dergelijk verschil kan enkel zijn ontstaan als de maatvoering van de ringmuur aan de oostzijde moest worden aangepast aan bestaande gebouwen.
- 5 In Ter Kuile 1944, 204 en Renaud 1952, 30, wordt de ringmuur eerst gebouwd en daarna de donjon aangelegd. In Kalf 1939, worden alle onderdelen tot een bouwfase gerekend. Geen van deze teksten rept over een voorganger of bestaande torens.
- 6 Vrijwel alle onderzoeken zijn het hierover eens op basis van typologie, steenformaat en vergelijkingen met de burcht van Leiden. Begin 13e eeuw werd de ringmuur gebouwd. Waarschijnlijk als gevolg van de Loonse Oorlog.
- 7 Annema en Kamphuis 1994, 7.
- 8 In het onderzoek van Annema en Kamphuis zijn hier net als voor de hoofdburcht hypothesen voor aangevoerd: Annema en Kamphuis 1994, deel 1, IV-VIII.
- 9 Hulkenburg 1984, 44.
- 10 Annema en Kamphuis 1994, deel 1, VIII.
- 11 In dit artikel is slechts een kleine selectie opgenomen van de vele afbeeldingen die er zijn van het kasteel Teylingen, de ruïne, de voorburcht en de houtvesterswoning. Met name in Hooites 2005 en Hulkenberg 1984, zijn vele van deze afbeeldingen te vinden.
- 12 Hulkenberg 1984, 81 en 82.
- 13 In Hulkenberg 1984, 80-110 komen vele illustrerende figuren langs uit de kringen rond de Oranjes, die verbonden zijn geweest met Teylingen.
- 14 Hulkenberg 1984, 116. Ook de houtvesterswoning werd volledig tot en met de fundering gesloopt.
- 15 In deze wand ligt onder meer de nis G (zie de aanzichttekening afb. 14) Deze nis is, op een aantal reparaties na, netjes met het omliggende werk vertand. Het is dus een onderdeel van de oorspronkelijke opzet van de donjon. Het is een opmerkelijk element in het gebouw. Boven in de nis zit een sluitsteen van basaltlava met het restant van een ijzeren anker in een loden mantel. Het zou hier kunnen gaan om een nis voor een hangend wijwatervaatje of een olielamp. Hier zat dus mogelijk een kapel of een ander soort ruimte voor gebed.
- 16 De gewelven van de kelders rustten op consoles. Vier in de hoeken en zes langs de wanden. De consoles in de hoeken zijn gemetseld, de overige consoles bestaan uit trachiet met hierop een basaltlava kraag.
- 17 De donjon is opgetrokken in orangerode stenen. Er is geen duidelijk herkenbaar metselverband aanwezig. Dit wordt versterkt door de vele kleine en grote reparaties die in het metselwerk zichtbaar zijn. Sommige daarvan zijn uitgevoerd in kleinere stenen, maar veel ook in stenen van het grote formaat dat van oorsprong is gebruikt. Opvallend is ook dat er veel koppen zichtbaar zijn in het metselwerk. Verspreid over de donjon zijn stenen opgemeten en tienlagenmaten genomen. De

- stenen hebben een gemiddelde afmeting van LxBxH: 28/30 x 13,5/15 x 8/9 centimeter, met in de dikte uitschieters naar elf centimeter of dunnere stenen van zeven centimeter. Hierbij zijn stenen opgemeten die, voor zover kon worden vastgesteld, tot het oorspronkelijke werk behoren. De tienlagenmaten variëren van eenennegentig tot honderd centimeter. Hierbij valt op dat de maat naar beneden toe oploopt. Van gemiddeld tweeënnegentig centimeter bovenin, naar gemiddeld zevenennegentig centimeter op het niveau van de begane grond en honderd in de kelder. Een 10 lagenmaat van 100cm is ook gemeten aan de binnenzijde van het trappenhuis boven in de noordgevel. In het metselwerk boven in de donjon komen veel dikke stenen voor (tot 11cm dik). Het gebruik hiervan neemt naar beneden toe af. In de kelder komen vervolgens weer wat meer dikkere stenen voor tot maximaal 10 cm.
- 18** Dit zou in theorie een restant kunnen zijn van een van de twee torens die Annema en Kamphuis veronderstellen. Deze zou dan van voor de bouw van de ringmuur moeten dateren. Dat wordt tegengesproken door het feit dat deze wand tegen en over de bestaande ringmuur is gebouwd. Als het een restant zou zijn van een toren die ouder is dan de ringmuur, dan werd deze zover afgebroken dat de ringmuur helemaal aangelegd kon worden. Vervolgens is de toren aangeheeld tot tegen en over de nieuwe ringmuur. Zo'n scenario ligt niet voor de hand. Daarom is het uitgangspunt in dit onderzoek, dat ook de kleine voorganger van de donjon jonger is dan de ringmuur.
- 19** De nette en duidelijke vertanding van het metselwerk boven in de noordwesthoek laat zien dat bij de afbraak van de kleinere toren ook een klein deel van de westgevel behouden bleef. Dit was waarschijnlijk nodig voor een goed behoud van de trap.
- 20** Met name boven in de donjon zijn stenen aangetroffen met diktes tot 11cm. Om deze in samenhang met het omliggende, dunnere, metselwerk te verwerken zijn op die plekken hele dunne voegen gebruikt. Soms van rond de 5 mm.
- 21** De stenen van de ringmuur komen wat betreft kleur en formaat overeen met die van de donjon. In de ringmuur zijn steekproefsgewijs enkele tienlagenmaten genomen van de muurpijlers. Deze variëren van drieënnegentig tot honderdvijf centimeter.
- 22** Aan de buitenkant van de donjon, aan de oostzijde, vormt een rij inkassingen mogelijk een restant van gaten voor hordlijzen, die op diezelfde hoogte ook in de ringmuur zichtbaar zijn. Dit zou nog verder onderzocht moeten worden want de huidige gaten vormen deels reconstructies en liggen niet overal in een logisch verband met elkaar.
- 23** In Ter Kuile 1944, 198, staat op de faseringsplattegrond dat de oostgevel van de donjon volledig vernieuwd is. Hierbij is de theorie dat de bestaande ringmuur werd afgebroken en opnieuw is opgemetseld als onderdeel van de donjon. Hoewel het mogelijk is om op deze manier naadloze overgangen in de buitenzijde van de ringmuur te krijgen is dit een erg omslachtige methode. Het is moeilijker, kost meer tijd en vergt veel nodeloze sloop. In dit scenario rijst ook de vraag waarom de aansluitingen aan de binnenzijde van de ringmuur zo grof zijn uitgevoerd. Als de ringmuur gedeeltelijk werd afgebroken was het vrij eenvoudig geweest om ook hier een mooie naadloze aansluiting te maken. Men had er bijvoorbeeld voor kunnen kiezen om de bogen van de ringmuur in de donjon te laten grijpen in plaats van andersom. Dit scenario ligt daarom minder voor de hand dan het hier geschetste hergebruik van een deel van de ringmuur. In Annema en Kamphuis 1994, deel 1, IV en V is het uitgangspunt dat de grote toren, die voor de bouw van de ringmuur op het kasteelterrein stond, aan de oostzijde is afgebroken, waarna de ringmuur ervoor langs is getrokken en de toren er weer op is gebouwd. Hierdoor was in dit deel van de muur geen verdeling met spaarvelden nodig. Ze hebben er dus nooit gezeten. Vervolgens werd deze toren volledig afgebroken om plaats te maken voor de huidige donjon. Die was groter en werd over en tegen de ringmuur aangebouwd. Binnen de in dit artikel geschetste theorie zou dat kunnen betekenen dat de noordgevel hoorde bij die kleinere toren. Het is een mogelijkheid, maar ook deze werkwijze is omslachtig en arbeidsintensief. Het was veel makkelijker geweest om de ringmuur tegen die bestaande kleinere toren aan te bouwen. Alleen nader, archeologisch, onderzoek kan hier uitsluitsel in geven.
- 24** Er zijn tijdens het onderzoek geen aanwijzingen gevonden voor de mogelijkheid hordlijzen boven op de donjon te maken. Er zijn kortelingaten gevonden, maar die zaten te laag in de muur (ca. 2m onder de huidige muurkroon) om voor een hordijs gediend te hebben.
- 25** Het schietgat in de noordgevel is op de binnenzijde van de ringmuur gericht zonder duidelijk doel voor een verdediging in de rug van een doorgang o.i.d. Het schietgat in de oostgevel is op de buitenzijde gericht, maar is als solitair element weinig effectief. Er is hier geen sprake van schietgaten maar van lichtspelen. Het is echter niet ondenkbaar dat de huidige gevelopeningen later zijn aangebracht. In het geval dat dit toch gebeurd is, is men zorgvuldig tewerk gegaan. Door de vele reparaties door de eeuwen heen zijn eventuele sporen vertroebeld of verdwenen. In de buitenzijde van de ringmuur zijn immers ook geen sporen zichtbaar die erop wijzen dat de ringmuur en de donjon uit twee
- aparte bouwfases stammen en het is inmiddels duidelijk dat dit wel zo is. Uitgaande van de hypothese dat de noordgevel uit een eerdere fase zou stammen zijn ook alle openingen daar gemaakt in bestaand werk. In de gevel zijn daar echter geen sporen van te vinden.
- 27** Wat vaak aangehaald wordt als een extra vorm van verdedigbaarheid van de donjon, zijn de gaten in de zijwanden van de gevelopeningen. Ze dienden om die openingen dicht te zetten met houten schotten. Er konden balken in de gaten geschoven worden om die schotten op hun plek te houden. De gaten komen niet overal even duidelijk voor. In de oostgevel op de begane grond zijn ze nog heel nadrukkelijk zichtbaar. Op de tweede verdieping in diezelfde gevel kwamen de gaten tijdens het werk vrij te liggen. In veel andere gevelopeningen zijn sporen gevonden die op de gaten kunnen wijzen, maar ook niet overal. De gaten zijn allemaal in het bestaande werk gehakt en horen dus niet bij de oorspronkelijke opzet. Dat kan betekenen dat ze later zijn aangebracht omdat de donjon beter verdedigbaar moest worden (bijv. tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten) maar even goed vanwege een andere reden. Bijvoorbeeld om de donjon beter af te sluiten in de tijd dat deze minder gebruikt werd. Het bood extra bescherming tegen weer en wind.
- 28** Het lijkt niet logisch dat deze lichtschachten in de oostgevel zitten en dus in de bestaande ringmuur moeten zijn uitgehakt bij de aanleg van de donjon. Het terrein binnen de ringmuur ligt tegenwoordig echter een meter boven het niveau van de keldervloer en lag in het verleden mogelijk nog hoger (Annema en Kamphuis 1994, XI. Bij archeologisch onderzoek in 1933 is gebleken dat het terrein binnen de ringmuur in de loop der tijd mogelijk is verlaagd). Hierdoor was er in de gevels grenzend aan het binnenterrein te weinig ruimte om effectieve lichtschachten te maken en moesten ze wel in de oostzijde komen.
- 29** Vriendelijke mededeling van Jan Kamphuis in augustus 2021: is het, gezien de nette uitstraling van het metselwerk boven de aanzetten van de gewelven niet mogelijk dat de gewelven nooit zijn aangebracht? Dan zouden alleen de voorbereidingen ervoor zijn getroffen. Waren de gewelven namelijk helemaal gesloopt dan zou het voor de hand liggen dat het metselwerk daar meer sporen van zou dragen. Het is een hypothese die zeker in overweging genomen moet worden. Wat er tegenin gebracht kan worden is dat de begane grond vloer dan altijd een houten balklaag zou zijn geweest die pas werd verwijderd nadat de donjon was uitgebrand. Dit is de periode waarin geen werk meer werd gemaakt van het onopvallend aanhalen of dichtzetten van sparingen. De sparingen zouden dan nog duidelijk zichtbaar moeten zijn.

- 30** Ook tussen de rollaag boven de entree in de kelder en het gewelf zit geen mooie vloeiende overgang. Tussen beiden zit een naad, die als een kleine scheur gedeeltelijk verticaal doorloopt in de muur.
- 31** De natuursteen plaat ligt enkele centimeters terug ten opzichte van de korbboog om ruimte te maken voor de deur die anders niet meer zou kunnen sluiten.
- 32** Het zou ook kunnen dat hier van oorsprong altijd al een trappenhuis heeft gezeten. Dus ook in de oudere, kleinere voorganger van de huidige donjon. In dat geval zou de trap echter dieper in de muur gezeten hebben dan de huidige. Er is immers een klamp voor de muur gezet, en dat klopt niet met deze opzet. Het zou erg onpraktisch zijn als een constructief goed opgezet trappenhuis gewijzigd was in het huidige, met als enig doel het minder diep in de bestaande muur te laten liggen. Hoewel het maken van een nieuw trappenhuis constructief gezien een zware ingreep is, is dit met goed stutwerk beslist uit te voeren, zeker in combinatie met de aanleg van de keldergewelven.
- 33** Het zou goed kunnen dat het huidige bordes van oorsprong helemaal niet in de trap zat. Dit is bij de reconstructie aangebracht vanwege het "schiegat". Dit is echter een lichtspleet en daarvoor is een dergelijk bordes niet nodig.
- 34** Het vloerniveau van de begane grond is gesteld op de bodem van de stookplaats in de oostgevel op de begane grond of het vloerniveau van de nissen van de gevelopeningen in de oostgevel op de begane grond. Dat ligt ca. 67cm boven het hoogste punt van de lijn van het gewelf.
- 35** In Annema en Kamphuis 1994, deel1, wordt op pagina 41 en 42 al op deze mogelijkheid gewezen. In dit onderzoek is op die hypothese verder gewerkt
- 36** In de rechter opening zitten de stenen nog, maar dat is een reconstructie uit de jaren '70.
- 37** Het is niet logisch dat het aanleggen van gewelven in een kelder gepaard gaat met een verlaging van de begane grond vloer. Wellicht is de vloer in een eerder stadium verlaagd samen met de aanpassing van de gevelopeningen. In een latere fase zijn dan de gewelven gemaakt. Een andere mogelijkheid is dat alle ingrepen wel gelijktijdig plaatsvonden met een lagere kelder als resultaat, of ook de keldervloer is lager gelegd. Ook hier kan alleen archeologisch onderzoek uitsluitsel over geven.
- 38** Hulkenberg 1984, 30
- 39** Hulkenberg 1984, 32-39 en Annema en Kamphuis 1994, deel 1, 122-134, geven beiden een goede transcriptie van de rekening. Deze zijn hier gebruikt.
- 40** De term ghebroken trappe roept de vraag op wat dit precies is. Slaat de term gebroken op het feit dat de trap uit twee delen bestaat, dus een bordestrap is of een boven- of onderkwart heeft?
- 41** Tijdens de restauratiewerkzaamheden van 2017-2019 zijn meerdere van die geboorde gaten in het muurwerk gevonden.
- 42** Voor de hier getekende reconstructies is het uitgangspunt geweest dat de helft van de vloerbalken kon worden hergebruikt. Elke vloer bestond dus uit 21 balken, hetgeen een hart op hart afstand oplevert van circa 95cm aan de oostzijde en circa 65cm aan de westzijde. Het is waarschijnlijk een radiaal gelegde balklaag geweest.
- 43** Al roept het begrip wendestien ook de gedachte op aan een wenteltrap, maar die is nergens aangetroffen.
- 44** Hulkenberg 1984, 24 en 25
- 45** De balken moesten worden aangebracht in een bestaande constructie. Door aan een zijde een inkassing in de muur te maken kon de balk, die langer was dan de ruimte tussen de muren, in de gaten van de oplegging gedraaid worden. Er was maar aan een kant een inkassing nodig.
- 46** Gezien de geringe ruimte tussen de versnijing in het metselwerk en de vloeren van de nissen van de gevelopeningen op de eerste verdieping zullen de kinderbinten tussen de moerbalken hebben gelegen.
- 47** Hooites 2005, 109
- 48** De kaarsnis is tijdens de werkzaamheden opengemaakt en blijft zo, als markant bouwspoor zichtbaar.
- 49** Bijvoorbeeld beeldbank RCE inv. nr. 13.641
- 50** De vloer moet ca. 70cm lager hebben gelegen om tot een doorgang van 2,2m te komen. Dat is iets lager dan de het hoogste punt van het huidige restant van het gewelf. Werd in deze hoek van de donjon een entreeportaal gemaakt waarvan de doorgang in de westgevel onderdeel uitmaakte? Deze staat immers al op tekeningen van de 18e eeuw (Hooites 2005, 115 en 116). De rest van de begane grond kan dan intact zijn gelaten, compleet met kelder.
- 51** Het basement van een zuil dat nu op de vloer van de ruïne staat is opgevestigd uit de gracht. Hulkenberg 1984, 16.
- 52** Een interessant detail in de kelder: in de zuidwesthoek zijn initialen in het stucwerk gekrast met daarbij het jaartal 1773.
- 53** Beeldbank RCE. Voor 1900 inv. nr. 37.732 t/m 37.735 en voor 1933 inv. nr. 13.622 t/m 13.654 respectievelijk 356.902 t/m 356.921
- 54** Bijvoorbeeld bij de doorgang naar de ringmuur in de noordgevel.
- 55** Tijdens de restauratiewerkzaamheden is er in het reparatievlak aan de buitenzijde een kijkgat gemaakt. Hier zat een holte achter en er was een houten balk zichtbaar. Wellicht het restant van een houten kozijn.
- 56** Het gat is rond 1900 nog zichtbaar (beeldbank RCE inv. nr. 37.732 en 37.735). In 1933 werd het gat gedicht (beeldbank RCE inv. nr. 356.906). Op deze foto is ook de nieuwe gebogen binnenwand van het trappenhuis te zien. In de fotoserie uit die tijd zit ook een foto van de beschadigde keldertrap (inv. nr. 356.920). Uit deze foto's blijkt ook dat de huidige borstwering bovenaan de trap nog ontbreekt. De trap en de borstwering zijn in de jaren '70 van de 20e eeuw gereconstrueerd.